

Міністерство освіти та науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука»
Історико-філологічний факультет
Кафедра романо-германської філології

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ
ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНАХ
МАРКА ТВЕНА «ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА» І «ПРИГОДИ
ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА» НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В
ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Виконав: здобувач історико-філологічного
факультету спеціальності 014 Середня освіта
(Мова і література (англійська))

Дудко Данило Володимирович

Керівник: канд. філ. наук, доц. Миронюк В.М.

Рецензент: філ.н., доцент кафедри методики
викладання і змісту освіти РОІППО

Лавренчук В.П.

УДК 82-92:801.82 [Марк Твен]

ДУДКО Д. В.

**СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧИХ ОБРАЗІВ У РОМАНАХ
МАРКА ТВЕНА «ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА» І «ПРИГОДИ
ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА» НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В
ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

У роботі досліджено ідіостиль письменника; з'ясовано автобіографічний контекст роману «Пригоди Тома Соєра»; вивчено ідейно-художню концепцію роману «Пригоди Гекльберрі Фінна». З'ясовано специфіку світу дитинства у романі Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна». Розроблено конспекти уроків з вивчення творчості Марка Твена в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: ідіостиль письменника, Марк Твен, дитячі образи, урок зарубіжної літератури, заклад загальної середньої освіти.

DUDKO D. V.

**THE SPECIFICS OF STUDYING CHILDREN'S IMAGES IN MARK
TWIN'S NOVELS «THE ADVENTURES OF TOM SAWYER» AND
«THE ADVENTURES OF HUCKLEBERRY FINN» IN FOREIGN
LITERATURE CLASSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION
INSTITUTIONS**

The work examines the writer's idiostyle; the autobiographical context of the novel «The Adventures of Tom Sawyer» is clarified; the ideological and artistic concept of the novel «The Adventures of Huckleberry Finn» is studied. The specificity of the world of childhood in Mark Twain's novel «The Adventures of Tom Sawyer» and «The Adventures of Huckleberry Finn» is clarified. Outlines of lessons on the study of Mark Twain's work in institutions of general secondary education have been developed.

Key words: writer's idiostyle, Mark Twain, children's images, foreign literature lesson, general secondary education institution.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЕТАПИ ТВОРЧОЇ ЕВОЛЮЦІЇ МАРКА ТВЕНА: РОМАНИ «ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА» ТА «ПРИГОДИ ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА»	8
1.1. Марк Твен як письменник: основні біографічні віхи, ідейні погляди	8
1.2. Становлення ідіостилю письменника	22
1.3. Літературний контекст і полемічна спрямованість роману «Пригоди Тома Соєра»	27
1.4. Автобіографічний контекст роману «Пригоди Тома Соєра»	32
1.5. Своєрідність ідейно-художньої концепції роману «Пригоди Гекльберрі Фінна»	35
Висновки до 1-го розділу	44
РОЗДІЛ 2. СВІТ ДИТИНСТВА У РОМАНАХ МАРКА ТВЕНА «ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА» ТА «ПРИГОДИ ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА»	46
2.1. Особливості розкриття дитячої психології в образі Тома Соєра	46
2.2. Проблеми літературно-критичної інтерпретації дитячих образів роману «Пригоди Тома Соєра»	56
2.3. Еволюція авторських роздумів про дитячий світ у романі «Пригоди Гекльберрі Фінна»	60
Висновки до 2-го розділу	67
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ УРОКІВ З ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МАРКА ТВЕНА У ЗЗСО	68
3.1. Урок у формі гри «Щасливий випадок» з вивчення роману Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» (5 клас)	68
3.2. Методичні зауваги до уроку вивчення роману «Пригоди Гекльберрі Фінна»	75
Висновки до 3-го розділу	84
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	92

ВСТУП

Актуальність теми. Семюель Легхорн Клеменс, відомий під псевдонімом Марк Твен, відіграв провідну роль як першовідкривач нових шляхів та можливостей написання творів, визначивши своїм завданням якісний стрибок у розвитку американської літератури. Американський письменник, сатирик і гуморист, журналіст і видавець, він здобув міжнародну славу за свої повісті-подорожі, такі як «Простаки за кордоном» (*Innocents abroad*) (1869), «Загартовані» (*Roughing it*) (1872) та «Життя на Міссісіпі» (*Life on the Mississippi*) (1883), а також за свої пригодницькі романи «Пригоди Тома Соєра» (*The Adventures of Tom Sawyer*) (1876) та «Пригоди Гекльберрі Фінна» (*Adventures of Huckleberry Finn*) (1885). Його твори належать до скарбниці світової літератури. Чимало науковців досліджували життя і творчість Марка Твена, проте творчість митця і досі лишається не вивченою до кінця.

Теоретико-методологічна база. Біографія письменника загалом добре відома та висвітлена у таких працях: «Біографія: особисте та літературне життя Семюеля Клеменса» (А. Пейн), «Марк Твен: ілюстрована біографія» (К. Бернс), «Марк Твен: літературне життя» (Е. Емерсон), «Творчий шлях письменника» (Г. Н. Сміт), «Мій Марк Твен» (В. Д. Хоуелс), «Містер Клеменс та Марк Твен: біографія» (Дж. Каплан), «Марк Твен: пригоди Семюеля Клеменса» (Дж. Лавінг), «Небезпечна вода: біографія хлопчика, який став Марком Твеном» та «Марк Твен: життя» (Р. Пауерс), «Марк Твен» (А. С. Ромм), «Творчість Марка Твена та характер національної літератури» (П. В. Балдіцин), «Марк Твен. Критико-біографічний нарис» (М.Н. Боброва), «Марк Твен. Життя і творчість» (З. Я. Лібман) та ін. Варто відзначити книгу З. Я. Лібмана, «Марк Твен. Життя і творчість». Скільки поколінь читачів виросло з цією веселою і мудрою книгою, скільки критичних шкіл випробовували на ній свої аналітичні прийоми. Не припиняються такі спроби й зараз – останнім часом з'являються науково-критичні праці, в яких роман прочитують з феміністичної точки зору, або ж співвідносять образ

Гека Фінна з парадигмою постмодерного героя. Не втрачають свого значення і спроби всебічної інтерпретації твору М.Твена як видатного явища в жанровій системі роману ХІХ ст. Як інші класичні твори цього періоду, роман Твена сягав глибин національного життя, був своєрідною хронікою суспільних і духовних змін часу, але водночас окреслював і передбачав напрямок того розвитку, яким керуватиметься американська ідентичність і далі, аж до останніх років нашого століття. Крім того, існує велика кількість літературно-критичних матеріалів, що адаптують творчий спадок Твена стосовно потреб його вивчення у школі (статті в науково-методичних журналах, авторами яких є С. Бреус, А. Вітченко, Т. Сердюкова, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Ніколенко, О. Орлова та ін.).

Така особливість художніх знахідок Твена зумовлена тим, що в романах Твена започатковано життя нового типу героя. В образах твенівських підлітків щасливо поєднались безпосередність дитячого сприйняття й зростаюче розуміння суворих законів дорослого світу. Том і Гек ще начебто ті «простаки за кордоном» дорослого буття, який мають от-от перетнути, а поки що з певної дистанції оцінюють життєві цінності й реалії. Дослідження романів Твена «Пригоди Тома Соєра» і «Пригоди Гекльберрі Фінна» не втрачає своєї актуальності, адже ці книги мають величезне виховне і пізнавальне значення, є своєрідною енциклопедією психології дитячої душі і дитячого мислення. Вони справили помітний вплив на становлення та розвиток світової дитячої літератури, заклавши ті її традиції, які були визнані кращими і на які вона спирається сьогодні. Ці твори сприяли становленню в американській літературі реалізму. Актуальними для дослідження вони є й в силу того, що входять до списку програмних творів в курсах вивчення зарубіжної літератури в середній та вищих школах.

Наукова новизна дослідження визначається предметом та станом вивчення проблеми. Магістерська робота є однією з перших спроб цілісної естетичної оцінки та системного аналізу жанрової природи, образності, композиції, стильової своєрідності творчого доробку Марка Твена. У роботі

докладно аналізується новаторство Твена у зображенні світу дитинства, специфіка та форми авторського проникнення у багатий світ дитячої психології.

Мета роботи полягає у тому, щоб дослідити своєрідність зображення дитячих образів у романах Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» і «Пригоди Гекльберрі Фінна». Ця мета ставить такі **завдання**:

- аналіз головних етапів творчої еволюції Марка Твена;
- дослідження ідіостилу письменника;
- з'ясування автобіографічного контексту роману «Пригоди Тома Соєра»;
- вивчення ідейно-художньої концепції роману «Пригоди Гекльберрі Фінна»;
- дослідження специфіки світу дитинства у романі Марка Твена «Пригоди Тома Соєра»;
- характеристика своєрідності дитячих образів в романі Марка Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна»;
- розробка конспектів уроку з вивчення творчості Марка Твена у ЗЗСО.

Об'єкт дослідження – твори «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна» Марка Твена.

Предметом дослідження є дитячі образи Тома Соєра й Гекльберрі Фінна.

Методи дослідження. Розгляд поставлених проблем передбачає використання таких методів аналізу, як описовий, історико-порівняльний та системний методи дослідження матеріалу.

Теоретичне значення полягає в осмисленні основних проблем творчості Марка Твена, зокрема його творів «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна». Здобуті результати сприятимуть подальшому вивченню образу Марка Твена в зарубіжній літературі.

Практична значимість. Матеріали роботи можуть використовуватись в курсі вивчення історії зарубіжної літератури, зокрема в ЗЗСО, де може

бути апробований третій, навчально-методичний за характером, розділ роботи, використовуватись для роботи студентів над курсовими та кваліфікаційними роботами.

Апробація результатів магістерського дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювались на науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики» (м. Рівне, 18 травня 2023 р.) (<https://is.gd/ohQxhH>); XIV Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична конференція «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 21.04.2023.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ЕТАПИ ТВОРЧОЇ ЕВОЛЮЦІЇ МАРКА ТВЕНА: РОМАНИ «ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА» ТА «ПРИГОДИ ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА»

1.1. Марк Твен як письменник: основні біографічні віхи, ідейні погляди

Видатний американський письменник, ще за життя свого сягнувши далеко за межі вітчизняної літератури, знайшов шлях до сердець мільйонів читачів у всіх куточках земної кулі і назавжди увійшов в історію світової культури, посівши в ній одне з найпочесніших місць.

Наприкінці листопада 1835 року в невеличкій дерев'яній хижі у селі Флоріда, що загубилося в басейні двох річок – Міссісіпі та її притоки Міссурі – на просторах тоді ще мало заселеного штату Міссурі в родині Джона і Джейн Клеменсів народився хлопчик, якого на честь діда назвали Семюел. Він був страшенно кволий – ніхто й не сподівався, що виживе. Але Сем вижив, помаленьку набирався сили і вже через кілька років став міцним, кремезним хлопчиком. У родині Клемезісів він був шостою дитиною, трохи згодом народилася ще й сьома. Батькові нелегко було прогородувати таку сім'ю. Людина суворої, але доброї вдачі, юрист за освітою, він, проте, не мав достатніх заробітків і хапався за будь-яке діло, аби тільки якось прожити, – починав торгувати, розробляв плани судноплавства, збирався будувати місцеву залізницю, мав намір перепродавати землю. І часто переїжджав з місця на місце [3, с.12].

Семові було чотири роки, коли батьки переїхали в містечко Ганнібал, на Міссісіпі. Тут, на березі найбільшої американської річки, минало не дуже сите, проте веселе дитинство Семюела.

Навколо буяла розкішна природа. Поблизу розкинулись ліси, які вабили своєю таємничістю, і прерія, сповнена пустельної тиші, а найголовніше – могутня річка, за якою синіли неозорі далі. Діти мандрували по околицях, слухали, як співають пташки, дзвенять струмки, збирали лісові горіхи,

ловили рибу, шукали в піску черепащачі яйця, купалися. Сем не один раз тонув, поки навчився добре плавати, зате вже в десять-одинадцять років він міг легко переплисти Міссісіпі. Жвавий, бешкетливий хлопець був організатором всіх дитячих ігор та витівок і в школі, й на вулиці.

Але не таким уже й безхмарним було Семове дитинство. І не тільки тому, що хлопець змалку відчув, що таке злидні. У сім'ї звикли до них. Мати – мужня й завзята жінка з невичерпним почуттям гумору – сама з посмішкою сприймала штурхани долі і привчала до того й своїх дітей. Вона мала величезний вплив на Семюела, недарма ж уже на схилі віку він так тепло згадував: «У неї було тендітне маленьке тіло, але велике серце – таке велике, що чужі радощі й печалі завжди знаходили в ньому відгук і притулок». Проте в яскравому світі Семового дитинства були похмурі картини, яких мати не могла розвіяти [20, с.18].

В Америці в той час панувало рабство. І в Ганнібалі чорні раби-темношкірі працювали на своїх білих господарів. Сем товаришував з темношкірим негритьянськими дітьми, бував у них дома, знав, що там його чекає щира дружба і доброзичливість. А темношкірих продавали, як худобу, за найменшу провину били до смерті.

Та й білі неоднаково ставилися одне до одного. Багатії в усьому підтримували багатих, а бідні часто не могли звести кінці з кінцями.

Звісно, Семові стрічалися й добрі, чесні люди, що намагались допомогти знедоленим та беззахисним. Хлопець бачив, як білі, ризикуючи власним життям, переховували рабів-утікачів, рятували від поліції. Непримиренним ворогом рабства став і старший брат Сема – Оріон. Але таких було небагато, зате в містечку вешталось чимало бродяг, п'яниць, злочинців. Крадіжки, пограбування, бійки, вбивства тут були цілком звичайним явищем. І в свідомості Семюела Клеменса страшні картини ганнібальських буднів назавжди лишили похмурий відбиток.

Навчання в школі не дуже захоплювало. Школи в містечку були приватні, учили в них як попало. І все-таки Сем навчився там читати і

грамотно писати. Але незабаром наука скінчилася. Помер, так і не добившись матеріального статку, батько, сім'я лишилася без куска хліба, і дванадцятилітній Сем змушений був, покинувши школу, допомагати матері.

«Після батькової смерті, – згадував він пізніше, – мене забрали з школи і віддали учнем у друкарню нашої міської газети «Кур'єр». Умови роботи були звичайні для того часу: «одяг, харчі і нічого готівкою». Жив Сем там же в друкарні, спав прямо на підлозі, скоцюрбившись у старому лахмітті з хазяйського плеча, завжди голодний. Та хоча й не любив він господаря і його дружину, а роботу виконував сумлінно, тому невдовзі став досить вправним складачем [3, с.12].

Певно, саме тут Семюел Клеменс уперше надрукував свої літературні вправи. Газету треба було чимось заповнювати, тож не дивно, що в ній знаходилося місце і для молодого дописувача. Тим паче, що його дописи, репортажі, а згодом і оповідання були написані грамотно й цікаво, в гумористичному тоні. Читачам це подобалося. Ніякого гонорару автор, ясна річ, не одержував, жив Сем так само нужденне, як і раніше. Тому незабаром він переходить в іншу друкарню, потім знаходить якісь випадкові заробітки, назбирав трохи грошей і вирушає в мандри по країні. Йому хочеться побувати у великих містах, побачити, як живуть там люди. У Нью-Йорку Сем відвідує справжні театри, у Філадельфії його цікавить безплатна бібліотека друкарів, де можна читати скільки завгодно. Юнак серйозно захоплюється книгами. І це захоплення у нього вже не минає [6, с.12].

Клеменс працює по різних друкарнях, живе то в одному місті, то в іншому і наполегливо шукає справжнього діла.

Він уже досвідчений друкар, але ця професія не приваблює його. Він пише гуморески, вірші, часом друкує їх. Опубліковане в журналі оповідання шістнадцятилітнього Семюела Клеменса «Денді лякає скваттера» мало успіх у читачів, хоч і не вирізнялося оригінальністю. Однак і це не видається Семові справжнім ділом. Ні, юнакові хочеться іншого. Він буде лоцманом на Міссісіпі. Водити судна по цій примхливій і мінливій річці – хіба є що

ліпше? Лоцман – то незалежна людина, в його дії не втручається навіть капітан. Та й заробляє добре.

Справді, лоцмани на Міссісіпі в той час були люди привілейовані. Судноплавство з кожним днем розвивалось, а сигналів, які б визначали безпечний курс пароплавів, ще не встановили, і професію лоцмана цінували дуже високо[3, с.12].

Досвідчений лоцман, до якого звернувся Сем, згодився, хоч і не вельми охоче, взяти його в науку – допомогло те, що рудоволосий юнак, як виявилось, не пив і не грав у азартні ігри, а до того ж одразу роздобув гроші, щоб готівкою дати завдаток за навчання.

Нарешті мрія збулася. Закінчивши навчання, добре вивчивши русло річки, всі її острови, протоки, всі мілини й інші підводні перешкоди, Семюел Клеменс став лоцманом. Чотири роки водив він пароплави по Міссісіпі.

Ніколи доти Семові не доводилося стикатися з такою розмаїтою публікою, як у ці роки. На пароплавах були матроси, переселенці, мисливці, фермери, работорговці, плантатори, бродяги. Тут Сем, за його власним висловом, «познайомився особисто і дуже близько мало не з усіма різновидами людських типів». У кожного свого життя, своя доля, і пасажирі охоче розповідали про них. Сем жадібно слухав сумні розповіді переселенців, і історії про піратів, золотошукачів, про повстання рабів, різні анекдоти, жарти, легенди[10, с.12].

А втім, лоцман, цей юнак з приємним обличчям і цілою шапкою рудуватого волосся, любив і сам, вдаючи простака, розказати якусь цікаву історію або звичайну небилицю – слухачі сміються, а він – серйозний, спостерігає. Словом, то була велика школа життя, яка збагатила Клеменса знанням людей, їхньої психології.

Почалася війна між рабовласницьким Півднем і демократичними Північними штатами. Навігація на Міссісіпі, по суті, припинилася. Лоцман Клеменс не хоче воювати. Правда, повернувшись у Ганнібал, він разом з

друзями дитинства опиняється у війську південців, однак скоро тікає з нього і разом з братом вирушає далеко на захід – у Неваду, де за кілька років до того було знайдено золото й срібло і тепер саме розгорілася «золота лихоманка». Газети писали, що «золото там добувають цілими кошиками», і юрби шукачів, сподіваючись розбагатіти, тягнулися на захід.

Самуелові не пощастило розбагатіти. Знову постало пекуче питання – як жити далі? Він згоден на будь-яку роботу, згоден надсилати скільки завгодно матеріалів для газети «і все за десять доларів на тиждень – треба ж мені якось прохарчуватися...» [23, с.12].

І ось у газетах появляються його листи, репортажі, гуморески, пародії, підписані псевдонімом Джош. Цей Джош непогано зарекомендував себе, і його запрошують в одну з найбільших газет Невади на посаду репортера-гумориста. Колишній лоцман стає журналістом. Але він не може забути ні Міссісіпі, ні лоцманської професії. З нею зв'язаний і його новий псевдонім, яким двадцятивосьмилітній Семюел Клеменс починає підписувати свої оповідання та гуморески – «Марк Твен», тобто «мірка-два»: цей вислів у річковиків Міссісіпі означав глибину, достатню для безпечного плавання суден.

На цей час молодий журналіст був уже досить популярний передусім як автор невеличких гумористичних творів.

Твена з дитячих років вабили гумор і сатира. Він любив читати «Дон Кіхота» Сервантеса і твори Свіфта. Але особливо близький йому був народний гумор, який розвивався і поширювався в усній формі, ставши характерною рисою американського фольклору [10, с.12].

Освоєння неосяжних просторів на заході країни, суворе, повне небезпек життя серед диких пустель та лісів потребувало неабиякої мужності і витривалості. Героями дня ставали мисливці, лісоруби, фермери, перевізники. Люди розповідали про їхню сміливість, силу, винахідливість, розповідали, до комічного перебільшуючи і небезпеки й подвиги, щедро

приправляючи оповіді жартами й сміхом – адже й сміх допомагав у повсякденній боротьбі з природою.

Виникали нові труднощі, вже соціального характеру, нові небезпеки, боротися з якими простим людям було ще важче; вихід своїм почуттям вони давали знову ж таки в усних оповідях, висміюючи всіляких пройдисвітів, шахраїв, спекулянтів, політиканів прославляючи тих, хто боровся проти них.

Втіленням могутності й відваги в американському фольклорі став Поль Беньян. За однією з легенд, він син селянина-сибіряка Івана Беньяна, якого буря закинула в Канаду. Тут Іван одружився з дівчиною-індіянкою, і в них народився син Поль. Хлопець виріс такий великий і дужий, що виривав гігантську сосну, аби розчесати бороду, переносив гори з місця на місце, зрізав серпом дрімучі ліси, на свій розсуд створював ріки й пустелі[9, с.20].

Не менш популярними героями була й перевізник Майк Фінк, здатний до дна випити Міссісіпі, і особливо Деві Крокет. Крокет - історична постать, фермер, який любив смішити слухачів побрехеньками про свої кумедні пригоди, а з часом став героєм цілої «крокетіани», створеної фантазією багатьох невідомих авторів, сповненої гротескних перебільшень, нестримних хвастощів і абсурдних небилиць.

Розповіді про цих та інших героїв часто друкувались у газетах і журналах.

Сем ще малим чув їх від матері, матросів, фермерів та багатьох інших людей, які любили жарти, анекдоти, каламбури. Полюбив їх і Марк Твен. Прийоми народної гумористики він охоче використовував у своїх творах, зокрема оповіданнях.

Маркові Твену було тридцять років, коли в одному нью-йоркському журналі з'явилася його гумореска «Джим Смайлі і його жаба-стрибунка», названа пізніше «Знаменитою жабою-стрибункою із Калавераса». Сюжет гуморески – фольклорна розповідь про дресировану жабу, яку нагодували шротом, щоб не могла стрибати. Його використовували багато авторів. Але Марк Твен не обмежився переказом давно відомого жарту, він створив

типові образи мешканців американського заходу. Мов живі, постають перед читачем добродушний, неквапливий оповідач Саймон Уїлер і жвавий Джим Смайлі, в образі якого знайшов комічне втілення дух азарту, властивий золотошукачам Невади. Розкриваючи характери і психологію цих людей, показуючи їхні вчинки, автор змалював яскраву картину народного життя.

Гумореска здобула велику популярність, перевершивши всі сподівання самого автора, який вважав, що це звичайний собі начерк і вартість його не дуже висока. Можливо, на такій оцінці твору позначився настрої Твена, який писав у той час в одному з листів, що він «хотів би знову стати лоцманом на річці», бо «все – суєта і нічого не варте, окрім лоцманського діла» [20, с.56].

Цей настрої посилювався після закінчення громадянської війни між Північними і Південними штатами. Північ перемогла, рабовласницька система зазнала поразки, здавалося б, Марк Твен мав бути задоволений. Але письменник бачив, що простим людям і після війни живеться так само важко.

Того ж року, коли закінчилася війна (1865), Твен написав «Оповідання про капосного хлопчика», де в пародійній формі намалював картину реального життя свого часу. Письменник не просто розважає читача, він показує, що тільки в повчаннях недільної школи перемагає добродетель, а в житті буває навпаки – гору бере зло.

Побувавши як кореспондент на Гавайських островах (1866), Твен збагатився новими враженнями, новим життєвим матеріалом. Але, повернувшись на батьківщину, він опинився, по суті, без роботи. І тоді письменник вдався до нової форми заробітку – став лектором-гумористом. Він виступав перед слухачами, розповідав про свою подорож, вводячи в розповідь різні комічні елементи, пересипаючи її жартами, дотепами, каламбурами [21, с.19].

Його «лекції» мали успіх – Твен був талановитий оповідач і актор, – але письменника вони не задовольняли. І коли він довідався, що якась фірма організовує екскурсію пароплавом у Європу і «святі місця», думка взяти

участь у цій незвичайній подорожі цілком заволоділа ним. Екскурсантами були люди заможні, квиток коштував понад тисячу доларів, а про такі гроші Марк Твен міг тільки мріяти. Проте одна каліфорнійська газета згодилася ризикнути і, заплативши потрібну суму, послала Твена в подорож як свого кореспондента. Риск виправдав себе. Екскурсанти побували в Італії, Греції, Франції, в чорноморських містах (зокрема в Севастополі, Одесі, Ялті), у Палестині. І звідусіль Марк Твен слав до газети листи, в яких писав про те, що бачив, про свої враження. Ті листи стали основою книжки «Простаки за кордоном», яка вийшла 1889 року – через два роки після подорожі. Твен бачить Європу очима «простака»-американця, який хоч і захоплюється багато чим, але в цілому, попри всі вади життя в своїй країні, певен, що Новий Світ стоїть значно вище, і тому дивиться на європейську культуру досить зневажливо [3, с.12].

Цікаві, дотепно написані, повні комічних нісенітниць у дусі американського гумору, хоч і суперечливі листи з Старого Світу, якими Твен поставив дорожні нариси на рівень великої літератури, зробили автора їх ще популярнішим і на батьківщині, і в Європі.

Марк Твен знову виступає з «лекціями», читав свої гуморески. Про нього йде слава як про жартівника, що може примусити сміятися найпохмурішу людину. І хай ті виступи не дають йому справжнього вдоволення, але він радіє, що люди сміються.

«Зморшки,– казав письменник,– мають бути тільки слідами колишніх усмішок».

Популярність письменника відіграла не останню роль і в його особистому житті. Марк Твен, цей простолюдин, який тридцять п'ять років прожив серед фермерів, друкарів, темношкірих, матросів, золотошукачів, одружився з дівчиною з «вищого світу», донькою багатого вуглепромисловця. Олівія Ленгдон стала не тільки вірним другом письменника, а й незмінним «редактором» його творів. Вона перша читала

все, що писав Марк Твен, і примушувала його робити ті чи ті виправлення, нерідко притуплюючи гостроту його сміху.

У рік одруження Марка Твена (1870) вийшов ряд нових його оповідань. Серед них – перейняте чисто американським гумором з комічними перебільшеннями оповідання «Мій годинник», де оповідач, розсердившись на невправного годинникаря, «вбив його на місці й поховав за свої гроші»; «Оповідання про гарного хлопчика»-гумореска, у якій автор висміює святенництво та лицемірство, і широко відоме оповідання «Як я редагував сільськогосподарську газету», де в кумедній мішанині всіляких недоладностей вчувається дошкульна сатира, сенс якої чітко сформульовано в словах оповідача: «якби я був неук і нахаба... чи не зажив би я собі слави»; і вже зовсім неприхована сатира, подана в гротескній формі – «Як мене обирали в губернатори» [21, с.12].

Якщо на початку своєї творчості, сприйнявши найхарактерніші риси народного гумору, вдаючись до нестримного гіперболізму і гротескно-комічного зображення життєвих ситуацій, Марк Твен безтурботно сміявся, то з часом його сміх стає серйозніший і глибший, гумор перетворюється на сатиру, яка допомагає викривати соціальне зло.

Високо оцінюючи творчість Марка Твена не тільки як гумориста, а й як сатирика, його друг, письменник Гоуелс, писав:

«...Я хочу попередити читачів, що, коли вони не побачать пристрасного ставлення письменника до правди і до неправди, його огиди до ненависті і зла, до всілякої облуди і фальші, його палкої ненависті до підлоти і несправедливості,– вони опиняться дуже далеко від істинного розуміння Марка Твена» [47, с.11].

Незабаром подружжя Клеменсів переїжджає в Хартфорд, невелике місто штату Коннектікут, недалеко від Нью-Йорка. Тут жило в той час кілька відомих письменників, серед них і Г. Бічер-Стоу, авторка славнозвісної «Хатини дядька Тома».

У домі її сестри і поселився Марк Твен з дружиною. Згодом він спорудив власний будинок, який скоро став своєрідним центром місцевого культурного життя.

Двадцять років прожив письменник у Хартфорді. То були роки сімейного щастя і найвищих творчих досягнень.

Тут він спільно з літератором Чарлзом Уорнером створив свій перший роман «Позолочений вік» (1873), уже самою назвою підкреслюючи думку, що його батьківщина вступила не в золотий вік, як багато хто думав, а тільки в позолочений.

У ці роки Твен пише чимало творів на побутові теми, перейнятих добродушним гумором. Але після «Позолоченого віку» він дедалі частіше звертається до минулого, ніби свідомо обходячії гострі питання сучасного йому життя. Письменник досяг матеріального благополуччя, про яке мріяв замолоду, зажив неабиякої слави. Він був одним з найвизначніших мешканців міста поряд з великими підприємцями та багатіями. Однак письменникові було важко дихати в тій атмосфері, де, здавалося йому, так мало світлого, радісного, де «всі знемагають у рабстві». І він спрямовує свій погляд у минуле, часто ідеалізуючи його, шукаючи в ньому поезії і духу незалежності[3, с.12].

Знову згадуючи роки, коли він був лоцманом, Твен пише і публікує нариси-спогади «Давні часи на Міссісіпі» (1875). Спогади письменника сягають ще далі – він, ніби заново переживаючи своє дитинство, створює чудовий роман «Пригоди Тома Соєра» (1876), у якій так багато автобіографічного. Доля Тома видається йому тепер своєрідним символом волі, якої не досягнути в сучасному суспільстві. Він з такою любов'ю і тугою змальовує і пригоди підлітка-бешкетника, і простори Міссісіпі, що здається, сам ладен покинути багатий хартфордський дім і знову поринути з напівголодне дитинство чи повернутися в лоцманську рубку на пароплаві.

«Пригоди Тома Соєра» – весела, радісна і високохудожня книга для дітей, яку залюбки читають і дорослі. У ній безліч пригод, що їх

переживають Том Соєр та його друг Гек Фінн, багато безтурботних вигадок, але є й відчутний сатиричний струмінь. Автор висміює школу, де панує суха зубрячка, і церкву з її облудними проповідями, таврує міщанство, лицемірство, расизм. Порівняно з попередніми творами, тут менше комічних ситуацій і далеко більше реалістичних картин життя, в яких глибоко розкриваються характери, психологія героїв[10, с.12].

Цей роман одразу завоював таку популярність, що письменник надумав продовжити його і розповісти далі про долю Тома та Гека. Почав писати – і відклав, як часто відкладав свої твори. А тим часом писав інші.

1882 року вийшла в світ нова «дитяча» книжка Твена – «Принц і злидар». Це повість-казка про схожих між собою підлітків – звиклого до розкоші принца і бідняка Тома, які, помінявшись одягом, помінялися й своїм становищем у житті. Події відбуваються в середньовічній Англії, але картини, що їх майстерно намалював письменник, породжують ненависть до будь-якого пригнічення, будь-якої несправедливості[21, с.12].

Того ж року, надумавши доповнити «Давні часи на Міссісіпі» зображенням часів нинішніх, Твен, щоб зібрати потрібний матеріал, вирушив у подорож по річці свого дитинства й молодості. Наступного року він видав двотомну книжку – «Життя на Міссісіпі». Але в другій частині її відчувається втома і зневіра. Життя яке побачив Марк Твен, було сіре й нецікаве. Такою ж безрадісною видавалася йому й уся навколишня дійсність. Недарма в нотатках письменника з'явилися знаменні слова: «Людина, яка стає песимістом до сорока восьми років, знає надто багато; той, хто лишається оптимістом після сорока восьми років, знає надто мало».

Маркові Твену було саме сорок вісім. І він надто багато знав. Письменник, як і раніше, наполегливо працював. Не тільки над літературними творами. Його захоплював технічний прогрес. Цікаві деталі: він один з перших в Америці встановив у себе телефон, придбав друкарську машинку, почав користуватися вічним пером... Він робив різні вдосконалення в друкарській техніці, конструював нову складальну машину,

витрачаючи на це багато сили й коштів. Дома він був такий же лагідний, так само жартував. Але в душі письменника дедалі виразнішим ставало почуття невдоволення і собою, і всім навколишнім життям.

Це почуття позначилося на його нових творах. Подорож по Міссісіпі, по місцях, де минало дитинство Марка Твена і де відбувалися пригоди Тома Соєра та його друзів, допомогла письменникові завершити розповідь про ці пригоди. 1885 року вийшов у світ роман «Пригоди Гекльберрі Фінна» – твір, що став вершиною твенівського реалізму. На перший погляд це ніби звичайне продовження розповіді про невтомного Тома Соєра, який стає натхненником нових пригод. Але комічних епізодів і несподіваних сюжетних ходів у цій книжці менше, ніж у попередній, а реалістичних картин життя більше. Головним героєм роману виступає насамперед Гек – серйозний підліток, який любить правду і хоче, щоб люди жили вільно, щоб не було ніякого гноблення. Думки його – не з книжок, як у Тома, їх породило саме життя. Духовний світ Гека розкривається в його ставленні до темношкіря Джіма, раба-втікача, людини благородної і доброї, – Гек як тільки може намагається визволити Джіма з рабства, бо в ім'я волі він готовий на будь-які жертви[29, с.21].

Образи героїв, зображення стосунків між ними, їхні думки і прагнення, картини разючої бідності і злиднів у селах на берегах Міссісіпі настільки яскраві і правдиві, що роман «Пригоди Гекльберрі Фінна» став найвидатнішим твором американського реалізму XIX століття. Вплив роману на творчість американських письменників був надзвичайно великий. Недарма Е. Хемінгуей сказав, що «джерелом усієї сучасної американської літератури є одна книга Марка Твена – «Гекльберрі Фінн». Це найкраща наша книга. Нічого рівного їй з того часу не створено» [47, с.14].

Згодом письменник ще не раз повернеться до своїх улюблених героїв – Тома, Гека та Джіма, він напише нові повісті про них – «Том Соєр за кордоном» (1894), «Том Соєр – детектив» (1896), «Гек Фінн і Том Соєр серед індіанців», – але вони вже будуть на значно нижчому рівні.

Кілька років після виходу «Пригод Гекльберрі Фінна» Марк Твен був дуже заклопотаний – він організував видавництво, яка забирало багато часу й енергії, дошкуляли невдачі з конструюванням складальної машини, на яку письменник витратив стільки грошей, що літературного заробітку йому вже не вистачало, – довелося знову виступати з «лекціями».

Але в цей же час він пише нову книгу – «Янки при дворі короля Артура» (1889) – історико-фантастичний роман, у якому герой – чесний американець намагається звільнити народ від гніту експлуатації і віддає за це своє життя.

Згодом письменник видає дві повісті, у яких критично зображає американське життя – «Американський претендент» (1892) і «Вільсон-телепень» (1894). Твеніві не були чужі революційні ідеї всенародної боротьби проти поневолення людей. Він створив роман «Жанна д'Арк» (1896), присвячений славі героїні французького народу. Втім, з іншого боку, пропагандистом, а тим більше поширювачем революційних ідей він не був.

У 1891 році Клеменси їдуть у Європу, живуть у Франції, Швейцарії, Німеччині, Італії. За межами батьківщини письменник почував себе легше і вільніше. А в Америці тим часом на нього чигали нові невдачі. Через кілька років збанкрутувало видавництво. На схилі віку письменник лишився таким же бідняком, як був колись у Неваді. Щоб сплатити борги, Марк Твен їде в турне з «лекціями», на цей раз по всьому світу – в Канаду, Австралію, Нову Зеландію, на Цейлон, в Індію, Південну Африку. Шістдесятилітній письменник до краю стомлений, у нього підірвано здоров'я. Але він завзято працює. Турне вже закінчилось, коли надійшла телеграма про смерть його улюбленої доньки Сузі [3, с.12].

Новий твір – дорожні нотатки «По екватору» – писати було особливо важко. І все ж він написав його (1897), присвятивши теплі сторінки бідним, уярмленим «кольоровим» людям – тубільцям далеких країн, прямо засуджуючи в тих сторінках колоніальне рабство.

На межі XIX і XX століть – у 1899 році – Твен опублікував велике оповідання «Людина, що спокусила Гедліберг». Гедліберг мав репутацію найчеснішого і найбездоганнішого міста в усій окрузі. Він зберігав за собою незаплямоване ім'я уже протягом трьох поколінь і пишався цим більше, ніж усіма іншими здобутками. Стовпами «непогрішності» і «чистоти» цього міста є дев'ятнадцять найбагатших, найповажніших його родин. Та ось невідомий жартівник підкидав мішок з золотом (ніхто поки що не знає, що воно фальшиве), і кожен з цих найнепогрішиміших мешканців брехнею і обманом намагається присвоїти собі те золото. Так письменник викриває внутрішню нікчемність брехливих підприємців, протиставляючи їх простим, чесним людям, які хоч і не завжди можуть уникнути спокуси, але морально стоять незрівнянно вище.

Сміх Марка Твена спрямовується проти несправедливості, проти всяких проявів суспільного зла. Ця критика чітко проявляється і в нових його творах, і в усних виступах.

Після свого «лекційного» турне по світу Марк Твен знову живе у Європі. Повернувшись 1900 року в Америку, він заявив репортерам, що, виїжджаючи з батьківщини, був «переконаним імперіалістом», але відтоді «багато що передумав. І ось я – антиімперіаліст». Твен пише яскраві антиімперіалістичні памфлети («Людина, Що ходить у темряві», «Сполучені Штати Лінча», «Воєнна молитва», «Монолог короля Леопольда» та ін.), критикує імперіалізм у публічних виступах[29, с.72].

Вже давно Марк Твен почав записувати свої спогади про минуле, думки про сучасне, про своє власне життя і життя всієї країни. Ці записи склали його «Автобіографію», яка є щирою сповіддю письменника і громадянина. Він не збирався за життя публікувати її. Але частину все-таки опублікував. Повністю ж цю велику працю не видано й досі.

Життя не балувало старого, вже тяжко хворого письменника. Здоров'я його ставало гірше й гірше. Щодалі частіше й дужче боліло серце. Він не

припиняв роботи, як і раніше писав, жартував з друзями, але знав, що вмирає. У квітні 1910 року його не стало.

В архівах письменника лишилося багато начерків, нотаток і цілком закінчених творів. Деякі з них з часом були опубліковані. Чимало й досі не побачили світу.

Творчість видатного американського письменника ще як слід не вивчено. Але сотні його творів, які знають читачі і дослідники, засвідчують неоціненне значення літературної спадщини Марка Твена.

1.2. Становлення ідіостилю письменника

Літературна творчість письменника охопила практично п'ять десятиліть. Сфера його діяльності включала газети, журнали, книги та промови. Зауважимо, що Марк Твен це лише один з псевдонімів Семюеля Клеменса. Так, ще один з його псевдонімів – Томас Джефферсон Снодграс. Це ім'я завжди було смішним для С.Клеменса [11, с. 58; 13, с. 13]. Він використовував цей псевдонім, коли писав у Каліфорнії. Через 30 років в «Американському претенденті», представивши двох персонажів – «Зілолалсамум Снодграс» та «Спінал Менінгітіс Снодграс», а також в «Томі Соєрі за кордоном» Твен підписався «відомий автор ... Снодграс» [13, с. 13]. Крім того, до 1863 року він підписував гумористичні нариси псевдонімом «Джош». Під цим псевдонімом Твен публікував пародії листів на подорожі кореспондентів, які з'являлися в національних газетах. Нові штрихи в дослідницьку твеніану внесла публікація в листопаді 2011 р. «Автобіографії Марка Твена» видавництвом «Каліфорнія прес» за редакцією Еліно́р Сміт [4]. Публікація «Автобіографії» дала змогу по-новому поглянути на особистість і творчість Марка Твена. Адже тут, як зазначив сам автор, він намагався бути максимально чесним. Відзначимо, що перше видання «Автобіографії» уклав Альберт Бігелоу Пейн 1924 року з матеріалів, надиктованих Марком Твеном [16]. Другий варіант

«Автобіографії» опублікував у 1940 р. Бернارد де Вотто [7]. Він поставив за мету: оприлюднити все з неопублікованих сторінок рукопису Твена, продиктованих 1906–1908 рр., що заслуговує інтересу. На його думку, «Автобіографія» Твена служила письменникові втечею в хлопчачу ідилію, яку митець увічнив у «Томі Соєрі». І третій варіант автобіографії був опублікований Чарльзом Найдером у 1959 р. [4, с. 2]. Його метою було вкласти текст Твена в традиційні рамки автобіографічного жанру. Він вирішив створити відносно впорядковану і цілісну за тональністю книгу, головна тема якої – життя автора. Кожен з цих видавців використав лише частину авторського тексту, та жоден не наслідився подати її так, як того хотів Клеменс. Так, жодне з цих видань не містило повного тексту автобіографії Марка Твена. Більш того, ні Пейн, ні де Вотто, ні Найдер не схвалювали варіанти автобіографії славетного письменника, укладені кожним із них. Автор зауважував: «Я маю намір, щоб ця автобіографія, коли її надрукують після моєї смерті, стала зразком для всіх майбутніх автобіографій, а також я маю намір, щоб її читали та захоплювалися нею багато століть. Її форма та метод – минуле та майбутнє віч-на-віч, контрасти, через які по-новому запалюється інтерес, як через удар кременю та сталі. Крім того, ця автобіографія не містить строкатих епізодів з мого життя, але містить загальний досвід, з якого складається життя звичайної людини. Розповідь має зацікавити звичайну людину, бо ці епізоди – щось на зразок того, що їй добре відомо та в яких вона бачить власне життя, зображене та викладене друком». Його задум був таким: щоб жоден живий Рокфеллер, упродовж існування «Автобіографії», не міг викупити весь тираж [4, с. 44].

Виходячи з «Автобіографії» Марка Твена, наголосимо, що письменник не мав чітко окреслених норм і правил стилю. Він не прагнув наслідувати будь-які течії і традиції. Контрасти високого та низького стилів, на його думку, мали розпалити інтерес до його книг. Письменник навмисно використовував різні діалекти та їх модифіковані види, щоб виробити новий літературний стиль. Письменник прагнув створити нову форму та метод

написання творів. Його твори містять епізоди з власного життєвого досвіду Твена. Автор хотів, щоб його твори зацікавили звичайних людей, адже в них є те, що читачам добре відомо і в чому вони бачать власне життя. Крім того, мовою своїх персонажів він намагався передати реальну мову, якою на той час розмовляли американці. С. Клеменс хотів, щоб його книги читали упродовж багатьох століть. Марк Твен писав свої книги доступною мовою, зрозумілою широкому загалу простих американців. Він зміг поєднати в своїх творах сатиру, небилицю та гумор. Як згадувала донька письменника, С'юзі: тато рідко пише абзац, який не містить гумору [4, с. 348]. Упродовж багатьох років він намагався віднайти нові літературні форми, які дадуть змогу обходитись без традиційних форм [6, с. 59]. Газети оцінили його книги як легкі й кумедні, придатні для дозвілля та подорожей. Сучасний американський дослідник Фредерік Андерсон вважає, що Марку Твену вдалося створити особливий літературний стиль, який відобразив риси Америки, його світосприйняття, світовідчуття [5]. Крім того, письменник допоміг розвинути сучасний американський стиль і був першим, хто коли-небудь використовував американський діалект на рівні мистецтва. Твен як ніхто до нього майстерно використовував місцевий, класовий та расовий діалекти [7, с. 27].

Вивчаючи ідіостиль Твена, слід насамперед відзначити загальновідоме: письменник був неперевершеним майстром гумору. Його перші твори народилися під впливом «сміхової стихії». Але поступово доброзичливий сміх перетворювався на гостру сатиру, універсальний характер якої розкривається в його пізніх творах. Зауважимо, що стиль письменника еволюціонував. Поступову зміну від гумору до сатири можна поділити на такі етапи: веселощі західної молоді у «Простаках за кордоном» та «Загартовані», ці твори – картини яскравого духу фронтиру; потім занурення в сатиру в «Позолоченому віці»; спогади минулої молодості, яка пройшла у «Пригодах Тома Соєра», «Житті на Міссісіпі», «Пригодах Гекльберрі Фінна»; екскурс у Середні Віки та романтичний спалах пристрастей

Просвітництва у «Принці та злидарі», «Янки з Коннектикуту при дворі короля Артура»; пошуки ідеалу та мрія про ідеальну жінку в «Жанні д'Арк»; і нарешті – «Таємничий незнайомиць» та «Якою є людина?» – люта сатира розчарування, крик ідеаліста, який розуміє, що мрії оманливі [17, с.91]. Так, у повісті «Простаки за кордоном» ми бачимо, як пересічні американці, подорожуючи, торгуються на ринках і захоплено усвідомлюють, що кожна мова, крім їхньої, смішна, водночас не усвідомлюючи своєї чужоземності [13, с. 19]. На думку М. Мендельсона [1, с. 7], письменник додав у свій твір чимало відвертої або глибоко завуальованої іронії, скерованої проти небезпечних противників. Л. Діккінсон зауважує, що, переглядаючи свій твір, Марк Твен зробив чимало виправлень, а саме: повидаляв повтори в одному абзаці, що допомогло йому уникнути монотонності висловлювання. Щоб зробити свою мову більш прийнятною, Клеменс надав їй більшої формальності.

Зауважимо, що перші комічні твори Марка Твена – це лише словесні витівки та жарти, а його ставлення до панівної культури – вороже. Роман «Загартовані», опублікований 1872 року, є напівавтобіографічним твором. У передмові письменник зазначав: «Це не історичний нарис і не філософський трактат, а лише розповідь про пережите. Я описав декілька бурхливих років свого бурлакування». З метою пародії письменник перебільшує людську наївність у романі, але автор не просто переповідає факти, а образно інтерпретує власний досвід життя на Далекому Заході [12, с. 53]. У своєму романі Марк Твен використовує контраст між розмовною та педантичною мовою, сленг, діалект та часом зумисне «пишномовний» стиль. У своїй книзі «Життя на Міссісіпі» Марк Твен намагався пояснити, як саме він змінився в процесі «дослідження річки». Тут письменник не використовує лише просторіччя та не обмежується словником «лісових нетрів». Він може створити надзвичайно химерні ефекти, не використовуючи жодних літературних прийомів [12, с. 81]. Повість «Принц та злидар» переносить читачів до I епохи Тюдорів і розповідає про історію двох хлопчиків, які

народилися в той самий день, фізично схожі й одного разу міняються місцями й соціальними ролями [10]. У книзі змальований контраст між світом злиднів і безправ'я та світом розкошів та гніту. Твен створив образ представника низів, який хоче, щоб життя було інакшим, і, за всієї своєї неосвіченості, спроможний керувати державою гуманніше, аніж «природжені правителі» [2, с. 9]. Захопливі пригоди сполучаються в цій повісті з мрією простого американця розбагатіти: ти був жебраком – і раптом ти вже багатий і золотою печаткою королівства колеш горіхи. Загалом твенівська проза з середини 1870-х років відходить від фантастики західного гумору, все більше тяжіє до реального життя, побутових сюжетів та побутових ситуацій [1, с. 82].

Роман «Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура» ілюструє абсурдність політичних та соціальних норм [10]. У передмові до свого роману Твен написав: «Якщо хто-небудь схильний засуджувати нашу сучасну цивілізацію, що ж, перешкодити цьому не можна, але непогано іноді провести порівняння між нею і тим, що робилося на світі раніше, а це повинно заспокоїти і вселити надію». У цьому творі Твен використав прийом подорожі у часі, внаслідок чого багато сучасних авторів технологій опинилися в Англії часів короля Артура. Технічні подробиці, наведені в романі, свідчать про добре знайомство письменника з досягненнями сучасної йому науки. Цією книгою Твен завоював прізвисько «Сервантес ХІХ століття». Книга поєднує в собі жарт і сатиру [15, с. 281–321]. Використання то високого, то низького стилю. Очевидна різниця між «високим» та «низьким» стилем полягає в мові його персонажів, а використання місцевих діалектів було одним з найпростіших джерел гумору [14, с. 4]. Письменник використовував діалект округу Пайк. Його навчання на Заході навчило його переписувати діалект, маніпулювати професійним жаргоном та викривати словесну помпезність. Він навчився записувати словами живу картину [9, с. 60]. Загалом у стилі Твена відбито його особисте світобачення світу.

Отже, постать Марка Твена є суперечливою, як і його творчість. Його найвідоміші романи в різних штатах США неодноразово засуджували та забороняли друкувати. Але, названі спочатку «ганебними і непристойними», вони зрештою були визнані втіленням неповторного стилю письменника. Його новаторський стиль відтворювали в перекладах різними мовами, і перекладачам доводилося шукати нестандартних підходів для передачі визначальних рис його ідіостилу. Незважаючи на те, що пройшло вже понад сто років від смерті автора, його популярність не зменшується, його твори актуальні та цікаві, свіжі та колоритні. Письменник зумів нагадати про себе знову, коли вийшли два томи його «Автобіографії», що показала нові сторони життя і творчості Семюеля Клеменса. Автобіографія внесла нові штрихи та висвітлила нові факти з життя письменника. У ній Марк Твен писав, що прагне виробити новий літературний стиль, а також нову форму та методи написання творів. У його особливому стилі відбилося його світовідчуття, світосприйняття, що зробили його книги цікавими та захоплюючими для читачів упродовж століть. Він був першим, хто використав діалект на рівні мистецтва.

1.3. Літературний контекст і полемічна спрямованість роману «Пригоди Тома Соєра»

У 1875 році Марк Твен почав писати «Пригоди Тома Соєра» – книгу, якій судилося увійти до скарбниці світової літератури. «Пригоди Тома Соєра», як стверджує літературознавець О.Старцев, – це одна із найбільш світлих книг у світовій літературі»[20, с.16]. «Воістину, з усіх книг, які я читав, – писав Джон Голсуорсі, – найбільш чисту насолоду я отримав від чарівного епоса юності – «Тома Соєра» і «Гекльберрі Фінна». Вони оживляли моє дитинство і продовжують дарувати радість в дорослому житті – по сьогоднішній день» [3, с. 226–227]. Сам Марк твен вважав свій перший самостійно створений роман поезією дитинства. «Це просто гімн,

перекладений прозою для того, аби дати йому словесну оболонку», – говорив він [3, с.226]. Шлях до «Пригод Тома Соєра» був складний і звивистий. З самого початку і навіть наприкінці роботи над твором Твен ще чітко не уявляв – чи для дорослих, чи для дітей пише. Спочатку він доводив досить упевнено, що створив книжку для дорослих і тільки для дорослих. Та коли критик Хоуеллс назвав «Пригоди Тома Соєра» «книгою для дітей», Марк Твен одразу ж приєднався до цього визначення: «Я щасливий, що вам так сподобався «Том Соєр...». Місіс Клеменс згодна з вами, що книга має бути видана як твір для підлітків – без усяких хитрощів я теж так думаю» [20, с.17].

Навряд чи можна погодитись з Віком Ваном Бруксом та деякими іншими істориками американської літератури, які на основі цих слів намагалися доводити, нібито Хоуеллс, так само як і дружина письменника Олівія, систематично «здійснювали цензуру» над творами Марка Твена під час підготовки їх до друку, всіляко перешкоджаючи письменнику бути «гнівним критиком» американського способу життя, який, переступивши межі своєї епохи, увійшов би у наступний вік ще тоді, коли завершував «Пригоди Тома Соєра».

Американський історик літератури Ван Брукс доходить висновку, що питання про те, кому призначені «Пригоди Тома Соєра», – другорядне, оскільки своєю естетичною суттю книга являє собою якісно новий феномен.

І справді, у цьому творі ми виявляємо відтворення реалістичними засобами романтичного бачення світу, яке звичайно властиве тільки дітям. Образ Тома Соєра місткий і багатofункціональний.

Одним з об'єктів нищівної критики письменника була тогочасна дитяча література. На час появи «Пригод Тома Соєра» поширеним жанром дитячої літератури були так звані книги для недільної школи. Писалися ці книжки в сентиментально-набожній манері, розповідаючи про гарних дітей, які підуть прямісінько до раю, і про поганих, що звичайно закінчують життя на шибениці. Традиційним героєм цих книжок був добродушний, побожний та

кволий «чемний хлопчик». Повільно згасаючи від хвороби, він встигає перед смертю навернути на праведний шлях маленького негідника, що не бажає відвідувати недільну школу.

Книга Твена була полемічно спрямована проти такої літератури, пародіювала її, стверджуючи любов до свободи, до всього чистого, здорового і світлого в людині. І ці ідеї письменник втілює в одному з найчарівніших образів своєї творчості – у образі відчайдушного шибеника Тома.

Тут слід згадати і про деякі безпосередні літературні впливи на «Тома Соєра». Як відомо, перша гумористична замітка Твена з'явилася в гумористичному виданні «The Carpet Bag» у 1852 році. Саме в цей час тут друкувалися шіллеберівські «Витівки Айка Партінгтона в школі», повість, героя якої, безсумнівно, можна вважати прообразом Тома Соєра. Образ матері Айка, місіс Партінгтон, дуже нагадує тітоньку Поллі з книги Твена. Цікавий такий факт. У першому виданні «Пригод Тома Соєра» під написом «Тітонька Поллі» вміщено портрет місіс Партінгтон, взятий з виданої у 1854 році книжки «Життя і пригоди місіс Партінгтон»: обидві героїні кальвіністки, обидві сліпо схилиються перед церковними проповідниками, глибоко вірують у святість вихідного дня і намагаються підкорити своє життя прописам святенницької пуританської моралі. Та найбільше вони грішать пристрастю до патентованих лікувальних засобів та еліксирів, подібних до тих, якими тітонька Поллі загодовувала Тома[3, с.12].

Споріднює цих персонажів і їхнє ставлення до дітей, знову ж таки продиктоване пуритансько-лицемірною мораллю кальвінізму американського зразка. Вони певні, що дітей слід карати за найменшу провину. А вже після карі небесної такими земними засобами, як різки, вони отримують нагороду, яку, наприклад, мав Том після чергової екзекуції, що спокутувала його гріхи, – велике соковите яблуко з потаємної комори. Можна провести численні змістові паралелі «Пригод Тома Соєра» з «Життям і пригодами місіс Партінгтон». Тітонька Поллі, як і місіс

Партінгтон, нагріває воду перед тим, як втопити кошенят, «щоб бідненьким не було холодно». Місіс Партінгтон теж шепоче, зводячи до небес очі: «Жорстоко топити їх у крижаній воді» [3, с.12].

Том багато в чому нагадує Айка Партінгтона і так само, як і Айка, не сприймає кальвіністського конформізму. Згадаймо хоч б відвідування ним недільної школи, сцену недільної проповіді, екзаменів, втечу Тома на острів, а самого Айка – в ущелину висохлого струмка.

Проте помітні і відмінності. У партінгтонівському циклі переважають іронічні роздуми, медитації, а витівки Айка не розкривають суті його характеру, він позбавлений індивідуальності.

А в образі Тома Марк Твен втілює типові риси народного характеру: оптимізм, кмітливість, почуття дружби, любові до ближнього – тим самим долучаючи його до фольклорної гумористичної стихії. Ці риси постійно конфліктують з лицемірним кальвінізмом. На противагу образу Айка образ Томі розкривається у динамічному розвитку; Том і це найвідчутніше, «овіяний романтичним» флером.

Ось Том на перших сторінках книги. Відчуваючи провину, він тікає від своєї тітоньки. Поки що Том мало чим різниться від Партінгтона, який завжди намагається вислизнути з-під гніву тітоньки саме під акомпанемент її довгої сентенції: «Я остерігаюсь, що твоє життя на тому світі буде не дуже солодким, якщо ти поводитимешся таким чином. Маленькі діти, що мордують своїх тіточок, не возносяться на небо, коли бог прикликає їх до себе, вони мучаться у пеклі» [58, с.12].

Перегорнемо сторінки «Пригод Тома Соєра» далі. Тепер образ Тома постає перед читачем у зовсім іншому ракурсі. Він не просто вигадливий витівник, – він романтичний герой, який мріє про подвиги Робін Гуда, а то уявляє себе капітаном на піратській шхуні з чорним прапором, де зображено череп і дві схрещені кістки.

Так, Том Соєр – романтик, але ж він і типовий маленький американець, породження свого часу. І герой Твена з'являється перед

читачем уже в новій іпостасі. Трансформуючи старий народний анекдот про білку, яка вмовила інших звірят лушити горіхи для себе, запевнивши їх, що тільки це допоможе їм зберегти зуби («тільки на честь старої дружби я поступаюся цим чудодійним засобом»), автор розповідає, як Том примусив своїх друзів не лише фарбувати паркан – так покарала Тома тітонька, – а й платити певну данину за право брати участь у цьому «священнодійстві». Втім, Тома не можна звинуватити в меркантильності. На відміну від Айка Партінгтона він щирий і в дружбі, і в любові. Згадаймо хоча б його зворушливо-ніжне ставлення до Беккі Течер. І юного, і дорослого читача не можуть не схвилювати сторінки, де розповідається, як Том бере на себе вину за розірваний Беккі підручник учителя, або про його безстрашну поведінку в печері, до вони з Беккі заблукали і зустріли «лиходія», хоча й дещо мелодраматичного, індіанця Джо [47, с.12].

Том – фантазер. Часом здається, що його романтичні поривання перетворюють мрію в дійсність, а дійсність у мрію. За будь-яких обставин він зберігає людяність. Тому і не вміє брехати. Незважаючи на «страшну клятву», яку дав разом із своїм нерозлучним другом Гекльберрі Фінном, що вони нікому не викажуть імені справжнього вбивці доктора Робінсона, Том виступив перед судом. Його не спинило ні порушення клятви, ні ймовірність кривавої помсти. Розповівши правду про обставини вбивства, хлопець врятовує старого Мефа Поттера від зашморгу.

Романтизувавши образ Тома, Марк Твен зумів уникнути надгероїзації в його змалюванні, зберігаючи специфічні дитячі риси. І якими безбарвними, навіть безтілесними здаються образи, що населяли дитячу американську літературу того часу, порівняно з дитячими персонажами «Пригод Тома Соєра». Характерний приклад: «...Дік побачив небесне створіння з блакитними очицями і в такій самій блакитній сукенці. Незнайома дівчинка сиділа під деревом і плела вінок. Помітивши Діка, крихітка довірливо посміхнулася, папіввідкривши білі, як перли, зуби і простягнула до нього

крихітні ручки. Дік стояв, переступаючи з ноги на ногу, не знаючи, чи можна порушити спокій цього ніжного створіння» [58, с.22].

Для порівняння згадаймо епізод, де описується знайомство Тома з Беккі: спочатку він козирає їй, виламуючи колінця, щоб викликати її захоплення. Коли ж Беккі кидає йому квітку, ще більше запалюється. Том біжить і рвучко спиняється біля квітки, прикладаючи долоню до очей і вдивляючись у вулицю, ніби там відбувається щось незвичайне. А то раптом піднімає соломинку, ставить її собі на носа, балансує, щоб не впустити, закидаючи далеко назад голову. Так наближається до квітки, кинутої дівчинкою, яку він несподівано покохав. Нарешті наступає босою ногою на квітку, захоплює її пальцями ноги і скаче туди, де може свою коштовність сховати за пазуху.

Два письменники, два творчих методи, дві діаметрально протилежні манери змалювання людських образів.

1.4. Автобіографічний контекст роману «Пригоди Тома Соєра»

Варто зазначити і той факт, що роман Твена відштовхується не лише від тогочасних традицій дитячої американської літератури, але й спирається на виразну автобіографічну основу.

У «Пригодах Тома Соєра» Марк Твен спробував відновити проведені в Ганнібалі дитячі роки, які, попри всі незгоди, що їх судилося пережити його родині, збереглися в пам'яті як ідилія. Це містечко, що купається в сонячному мареві, лісисті пагорби, на схилах яких він з друзями грався в розбійників, а перед містом – велична широчінь Міссісіпі.

Біографи вже давно встановили, що частину пригод Тома Соєра автор пережив сам у віці свого героя. Неподалік від Ганнібала справді існував безлюдний острів, куди хлопчики тікали, щоб сховатися від «цивілізації» дорослих, або ж ховалися в печерах поблизу міста. У Ганнібалі, у натовпі босоногих хлопчиків він уперше зустрів прототипів своїх майбутніх героїв –

Тома Соєра, Геклберрі Фінна, Джо Гарпера. Був у Ганнібалі й індієць Джо, що ледь не вмер від голоду, заблукавши в одній із печер [3, с.12].

Дружба Семюеля Клеменса з маленьким волоцюгою Томом Бленкеншипом, згодом увіковіченим ім'ям Гекльберрі Фіни, стала однією з найяскравіших згадок у житті, попри заборону дорослих дружити з ним. Та малий Сем порушував заборони ледь не щодня. Він випробовував на котові ліки, що призначалися йому самому, жахав матір, приносячи додому вужів і кажанів. Часто йому вдавалося уникнути заслуженої кари і разом з друзями Томасом Соєром та Томом Бленкеншипом мріяли про повторення подвигів Робін Гуда та пригод Робінзона Крузо.

У спогадах Твена ці епізоди його дитинства повиті поетичним ореолом, і він не раз звертався до них у своїх творах. Та світлі, радісні спомини були невіддільні від сумних і трагічних.

Так, одного разу Семюель Клеменс став свідком убивства серед білого дня на одній із головних вулиць міста. Цю картину Твен згодом відтворив на сторінках «Пригод Гекльберрі Фінна».

Тяжкі спогади дитинства були пов'язані з існуючим у Ганнібалі рабством. Хлопець ріс в оточенні темношкірих невольників, тісно спілкувався з ними і не раз був свідком розправи над темношкірими-рабами, бачив, як шестеро чоловіків забили змученого, знесилоного втікача, як власник за мізерну провину вбив свого раба.

Старший брат його приятеля Тома Бленкеншипа – Бен – протягом двох тижнів ховав темношкірого-утікача в очереті, потай приносив йому їжу. А коли темношкірого вистежили, він допоміг йому втекти. На все життя Твен запам'ятав страту аболіціоніста Гарді, якого засудили за переховування раба-втікача. Ненависть, яку Твен усе своє життя відчував до расової дискримінації, безумовно, вперше зародилася в його душі ще завдяки давнім споминам дитинства [3, с.12].

Літературознавці-біографи вже давно сперечаються про те, яким було дитинство Марка Твена і яким був тогочасний Ганнібал, названий у повісті

як Сент-Пітерсберг. Проте вони доходять різних висновків – одні відзначають абсолютну достовірність, інші вказують на романтизацію й ідеалізацію дитинства. Дуже не просто помітити в цій книзі межу, за якою закінчується достовірність і починається казка, цікава, весела, немовби її написали самі підлітки.

Тома Соера не можна ні на мить відірвати від середовища, у якому він живе і в якому пройшли дитячі роки Сема Клеменса. Тут ніби зливаються воедино письменник і його романтично піднесений і водночас глибоко реалістичний персонаж. Як і Сем Клеменс у роки, проведені в «патріархальному» Ганнібалі, Том – породження кальвіністського середовища. І водночас він веде з ним постійну боротьбу, не ідейну, яку вів би дорослий, а хлопчачу, стихійну. Том, безперечно, заляканий кальвіністським вченням про злого і мстивого бога і разом з тим відчуває себе полоненим догматів суворої і похмурої кальвіністської релігії. Тому і веде з ними завзяту хлоп'ячу боротьбу. Том тяжко перехворів на кір під час літніх канікул. Та ще більше, ніж тілесна недуга, його мучить недуга моральна, – він переживає, що його друзі і однокашники прилучилися до кальвіністської релігії [29, с.62].

«Коли він, врешті, став на ноги і вперше поплентався, хитаючись, по місту, то скрізь знайшов зміни на гірше. У містечку почалося відродження релігії, і всі почали говорити про «божественне» – не лише дорослі, а й малі діти. Він пішов до Джо Гарпера, але той вивчав євангеліє, і Том поспішив піти геть від цього сумного видовища. Він почав розшукувати Бена Роджерса, та виявилось, що Бен відвідує найбільш бідних жителів і завжди тягає із собою кошика, наповненого релігійними брошурками... Кожна нова зустріч (і тут розповідь веде не стільки Семюель Клеменс, скільки умовний оповідач «під авторською маскою» – Марк Твен) додавала ще одну тонну до того тягаря, який душив його; у повному відчаї він кинувся шукати пристановища в обіймах Гекльберрі Фінна, але й той зустрів його текстом із біблії. Цього Том не витримав, серце його розірвалось; він ледве добрів

додому і впав на ліжко, відчуваючи, що в усьому місті він – єдиний грішник, приречений на вічні муки в пеклі» [58, с.12].

І, може, через це і забарвлений в такі саркастичні тони епізод, у якому церковну проповідь порушує пудель, що біжить, як скажений, бо в нього впився жук. Так само пройняті сарказмом емоції Тома, коли він бачить, що його друзі знову, «відвернувшись від релігії», стали з погляду моралі кальвінізму «запеклими грішниками»: один чинить «суд і розправу» над кішкою, інший перемішує божбу з лайкою, а Джо Гарпер і Гекльберрі – уявити тільки – уминають у всіх на очах крадену диню.

У цьому аспекті навіть романтична втеча Тома і його друзів на острів і запозичені з мелодрами пошуки скарбів є проявом своєрідного хлоп'ячого протесту проти кальвіністського конформізму.

1.5. Своєрідність ідейно-художньої концепції роману «Пригоди Гекльберрі Фінна»

На початку 80-х років Марк Твен опублікував кілька творів (і це якоюсь мірою стало причиною того, що він на певний час відклав роботу над втіленням пригод Гека в художнє полотно), які значною мірою використав у «Пригодах Гекльберрі Фінна».

Треба також взяти до уваги те, що, збанкрутувавши після спроби створити власне видавництво разом із Вебстером – сестриним чоловіком, Твен, аби якось поліпшити скрутне фінансове становище, здійснює поїздку Міссісіпі, внаслідок якої з'явилася книжка «Старі часи на Міссісіпі». Книжка вийшла. Основний матеріал першої частини – це статті, надруковані в «Атлантік манслі», написані ще 1874 року. Він додав також задовгий опис історії ріки і помістив розділ із незакінченого ще роману «Пригоди Гекльберрі Фінна». Проте в новій книзі загальну увагу привернули три яскраві автобіографічні розділи: про лоцмана Брауна, загибель пароплава «Пенсільванія» і смерть в цій аварії письменникового брата Генрі.

Ця книжка цікава тим, що в ній, як це правильно помітив американський літературознавець Де Ленсі Фергюсон, особливо повно розкривається твердження Хоуеллса, що Марк Твен був переконаним ворогом плантаторського устрою Півдня. Це, зокрема, стосується розділу, у якому Марк Твен критикує ставлення Півдня до рабства після громадянської війни. Твен, зрештою, змушений був зняти цей розділ. Але вся книжка про Міссісіпі пройнята саркастичним викриттям ідеології Півдня і життєвих законів південних штатів [43, с.12].

Слід відзначити, що негативне ставлення Марка Твена до Вальтера Скотта, як це підкреслює Фергюсон, насамперед зумовлювалося тим, що, на думку Твена, сентиментальність деяких романів Скотта нагадувала «романтичні вигадки» Півдня.

Улітку 1883 року Марк Твен пише новий варіант «Подорожей капітана Стромфілда в рай». Проте і він не задовольняє його. І письменник, нарешті, починає активно і досить плідно працювати над рукописом «Пригоди Гекльберрі Фінна» – одисеєю Гека, який пливе вниз по Міссісіпі на плоту з «біглим» темношкірим Джимом. Ця книжка не тільки правдивий літопис життя американського Півдня і Південного Заходу напередодні громадянської війни, а й пристрасний протест проти стійкої ідеології рабовласницького Півдня і його політики апартеїду щодо темношкірих.

Аналізуючи роман «Пригоди Гекльберрі Фінна», американський літературознавець Уендел Баррет свого часу писав, що це книжка, про яку хочеться сказати: незважаючи на окремі елементи екстравагантного бурлеску, вона є найвизначнішим твором серед тих, які з'являлися на американському континенті; це «одисея Міссісіпі»; будучи однією з найпоетичніших книжок, написаних англійською мовою, вона водночас цілком пройнята істинним реалізмом [22, с.88]. «Пригоди Гекльберрі Фінна», хоча, по-перше, і здаються композиційно неструктурованими, не дають підстав зараховувати твір до жанру «шахрайського роману», як це робить відомий дослідник творчості Марка Твена – Бернард Де Вотто. Марку

Твену вдалося художньо відтворити реалістичну картину життя в долині річки Міссісіпі, розгорнути панораму історичної епохи завдяки різноманітності типізованих характерів. У міру того, як пліт спускається за течією, перед читачами проносяться десятки містечок, що дрімають далеко від кордону, що рухається на Захід, патріархальних ферм, садиб південних плантаторів, де тоді ще панувала вендета – кривава помста. Перед Гековим зором, – а отже, й читача, – постає таємничий, затонулий колись пароплав, на борту якого вчинено вбивство; пропливають плоті, лоцмани яких, цокаючи підборами і хвацько підстрибуючи, запевняють хвалькувато один одного, що досить лише їхнього погляду, щоб розтрощити непорушні скелі, і лише гучного голосу, щоб заглушити грім. Та що там грім? – навіть співи янголів, що славлять Бога. Ніби в калейдоскопі, виникають несподівані ландшафти, вихоплюються із життя людські характери: шукачі фортуни – пройдисвіти «король» і «герцог», старий Боггс, міський п'яничка, вбитий полковником Шербурном, одним з тих південних «джентльменів», які кількома роками пізніше створять Ку-Клукс-Клан; натовп нероб, які цілими днями, жуючи тютюн, розгулюють по головній вулиці сонного міста, члени всіляких молитовних зборищ [10, с.12].

У «Пригодах Гекльберрі Фінна» саме в образі Гека розкривається нова якість, яка безпосередньо впливає з поетичного принципу, ще відсутнього у Марка Твена в роки створення «Пригод Тома Соєра», – усвідомлення, що мистецтво повинно активно втручатися в життя і навіть змінювати його в ім'я щастя людини і людськості. Письменник не тільки дивиться на світ очима своїх героїв, а й не раз робить їх рупором своїх думок, і в їхніх судженнях чується авторський голос, який належить «літературній масці» – Марку Твену.

І справді, Гек, на перший погляд, типовий хлопчак, породжений американським Південним Заходом. Його зовнішність, народний, гострий, активний розум, навіть мова, насичена діалектизмами (взагалі Твен користується в романі чотирма діалектами) – все це конкретні типізовані

риси історично складеного характеру. Та, з іншого боку, роздуми Гека про життєві конфлікти, у центрі яких він часом опиняється, цілком збігаються з поглядами і переконаннями самого письменника. Щоб пересвідчитися в цьому, досить порівняти погляди Марка Твена і Гека на монархію, на рабство, на канони моралі і совісті в суспільстві, володарями якого є фетиші золота і збагачення [3, с.12].

Твен повстав проти суперечностей між і євангельським ученням про братерську любов, що ніби об'єднує все людство, і тими аморальними формами, у які вилилося це вчення в суспільному житті сучасної йому Америки. Як пише Хоуеллс в книжці «Мій Марк Твен», письменник якось сказав, що християнська проповідь викликає нудоту, якщо люди слухають з благоговінням слова про братерську любов, а самі ще не змили з одягу кров убитої ними жертви [22, с.90].

А ось що розповідає Гек про криваву ворожнечу між родами Гренджерфордів і Шепердсонів. Якось після чергової сутички, під час якої Шепердсони «уколошкали» кількох Гренджерфордів, обидва клани попрямували в церкву. Далі йде саркастична картина: «...Чоловіки прихопили із собою рушниці..., поставили їх до стінки, щоб були під рукою. І Шепердсони теж так зробили. Проповідь була звичайнісінька – про братерську любов і щось таке подібне, така ж нудота. Говорилось про віру та про добрі справи, про благодать і приречення і ще не знаю про що, але мені здалося, ніби такої сумної неділі у мене в житті ще ніколи не було» [3, с.12].

Слова Гека, отже, цілком збігаються з умонастроєм Твена. Але, перетворивши Гека у виразника своїх ідей, Твен наділяє свого героя тільки йому властивою неповторною манерою розповіді (адже умовним оповідачем у романі виступає Гек). Цей художній прийом дозволяє письменнику не тільки розкрити образ Гека в естетично правомірній динаміці його розвитку, а й перетворити його на свого однодумця. І в устах Гека думки автора набувають такого емоційно-експресивного забарвлення, яке надає можливості читачеві співчувати Гекові, переживати з ним усе побачене і

почуте, водночас оцінюючи реалії буття з позицій самого автора – позицій моральних, етичних, естетичних.

Цілком збігаються рефлексії Твена і роздуми Гека про нерозв'язану на той історичний період в житті американського суспільства контрверзу між людською совістю і нормами суспільного життя. І це природно для художника, оскільки з дитячих років проблема совісті залишалася насамперед питанням внутрішньої відповідальності людини перед суспільством, зокрема перед тими нижчими верствами його, які так нещадно пригнічувалися привілейованою кастою плантаторів і багатіїв.

Цілком відповідає записам Марка Твена репліка Гека: «Та це завжди так буває, не має значення, винен ти чи ні. Совість на це зважає і все одно тебе дойма. Мав би я собаку таку набридливу, як совість, я б її отруїв...» [56, с.62].

Як Марк Твен розв'язує проблему совісті насправді, розкрито особливо повно в розділі, де Гек зіштовхується віч-на-віч з проблемою, що не дає йому спокою. Він не знає, чи повинен, підкоряючись законам суворого кальвіністського бога, сповістити вдову Уотсон, що він переховує утікача – темношкірийа Джима, і, таким чином, позбавити себе вічних пекельних мук, чи, йдучи за голосом своєї совісті, мав змиритися із загробними муками й врятувати Джима.

Незважаючи на вагання, перемогла совість, сповнена активного соціального гуманізму. Гек розірвав написану у найтяжчу мить записку, в якій йшлося про Джима. Та чи міг він вчинити інакше, якщо увесь час бачив перед собою докірливий погляд Джима, який за тижні, місяці, проведені разом на плоту, став йому вірним товаришем. «Я згадував нашу мандрівку по річці і весь час бачив перед собою Джима... розмовляємо, і співаємо, і сміємося. Та тільки я чомусь не міг пригадати нічого такого, щоб настроїтися проти Джима, а саме навпаки. То бачу, як він стоїть замість мене на вахті і не будить мене, щоб я виспався, то бачу, як він радіє, коли я повернувся на пліт під час туману... і як він завжди мене називав

«голубчиком» і «синком», і пестив мене, і робив для мене усе, що міг, і який він був завжди добрий... і як він казав, що кращого від мене у нього немає друга на світі і що тепер я один у нього лишився...».

Саме ці роздуми Гекльберрі Фінна допомагають зрозуміти не тільки справжню сутність і образу темношкірого Джіма, але й справжній новаторський підхід Марка Твена до висвітлення проблеми темношкірих. Слід зважити на те, що ще до знищення рабства у творах письменників-аболіціоністів зазвучав на повний голос протест проти інституту рабовласництва і пристрасний заклик до темношкірих вступити в рішучий бій із своїми гнобителями. Особливо значну роль у цьому відіграли твори Річарда Хілдрета «Білий раб» і всесвітньовідомий роман Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома». Проте, якщо роман Бічер-Стоу пройнятий філософією непротивлення злу в її релігійній сутності, внаслідок чого надто пасивний образ дяді Тома не зв'язаний внутрішніми узами з білими персонажами, то в романі Твена стаємо свідками справжньої гуманістичної дружби, що не знає расових бар'єрів.

Образ темношкірого Джіма несе в собі великий гуманістичний заряд. Реалістично змальований, він усе-таки овіяний романтикою, поетичний.

Та найголовніше в романі те, що Твен описує найганебніші для Америки часи, коли темношкірого зовсім не вважали за людину. Згадаймо хоча б такий діалог з твору:

– Боже милосердний,– вигукує тітонька Саллі, дізнавшись про аварію з пароплавом. – Хтось постраждав?

– Ні, мем,– відповідає Гек,– вбито темношкірого [58, с.22].

Ця ніби невинна репліка Гека не повинна вводити в оману. Слова Гека лише покликані схарактеризувати ставлення до темношкірих американців, вигодуваних рабовласницькою мораллю. Образ Джіма в його динамічному розвитку – це пряме заперечення цієї людиноненависницької моралі. Перед нами постає повнокровний образ людини, здатної на найтонші душевні переживання, з яскраво вираженим гуманістичним началом. Цим і

пояснюється те, що Джима зв'язує з Геком не ставлення вірного раба до хазяїна і рятівника, а справжня дружба рівного з рівним.

Один з найемоційніших епізодів роману розповідає, як Гек на човнику відстав у тумані від плоту, де залишився Джим. Темношкірий, хоча й сам потрапив у біду, хвилювався, чи не загинув хлопець. Втративши останні сили, він заснув, а коли прокинувся і побачив Гека живим, радісно вигукує: «Господи, змилуйся! Невже це ти, Гек? І ти не помер і не потонув... І не віряться, синок, просто не віряться! Дай-но я на тебе гляну, синок, доторкнуся. Ні, ти й справді не помер! Повернувся живий і здоровий, такий самий, як і раніше, усе такий, слава богам!»

Гек, жартуючи зі старим Джімом, запевняє його, що все йому приснилося. Той, не боячись гніву Гека, від волі якого він усе-таки залежний, каже гіркі, але сердечні й щирі слова: «Коли я стомився веслувати й кликати тебе і заснув, у мене просто серце розривалося: брав жаль, що ти пропав, а що буде зі мною і плотом, я й не думав. А коли я прокинувся і побачив, що... ти знову тут... я так зрадив, аж ледве не заплакав, готовий був упасти на коліна і ноги тобі цілувати. А тобі аби тільки брехати і морочити голову старому Джіму! Це все сміття, погань, і погань ті люди, які своїм друзям сиплють бруд на голову і сміються з них» [58, с.112].

Як бачимо, ставлення Джима до Гека складне і багатогранне: серце темношкірого сповнене безмежної любові і вірності до білого друга, але свідомість його вимагає від Гека таких самих почуттів.

І Гек виправдав сподівання Джима. Продовжує розповідь Гек: «Джим підвівся, поплентався у буду і більше зі мною не розмовляв. Але й цього було досить. Я відчув себе таким падлюкою, що ладен був цілувати йому ноги, аби він узяв свої слова назад».

Саме цей епізод і став приводом до того, що епічна одіссея про Гекльберрі Фінна, за справедливим твердженням одного з дослідників американської літератури ХІХ століття Уолтера Блера, названа справжньою енциклопедією того часу, зазнавала переслідувань у США.

Як потім іронізуватиме Марк Твен, публічна бібліотека в Конкорді (штат Массачусетс), шокована тим, що білий хотів «цілувати ноги темношкірому», у праведному гніві зняла цей твір з полиць. «Ми інакше поставилися б до цієї книжиці,— висловлювався один з опікунів бібліотеки,— коли б містер Твен відіслав Гека в пекло, а за компанію, щоб веселіше було, і темношкірого Джима».

Через сімнадцять років після появи «Пригод Гекльберрі Фінна» книжку зовсім заборонили в бібліотеках Дельвера. Подібна доля спіткала роман і в бібліотеках Брукліна, де книгу суворо заборонили видавати дітям через те, що вона ніби може «погано вплинути на хлопчиків і дівчаток». Сам Твен, напівжартома-напівсерйозно заявляв: «Коли Гека Фінна залишають у спокої, він сумирно йде своєю дорогою, час від часу то тут, то там скалічуючи душу якійсь дитині, але це не страшно – в раю й без того буде доста дітей. Справжню шкоду він приносить лише тоді, коли благонадійні люди беруться його викривати. У такі періоди він сіє в дитячих душах жах і сум'ятицю і тут вже точно шкодить – скільки зможе. Будемо сподіватися, що з часом людям, які дійсно піклуються про майбутнє покоління, вистачить розуму залишити Гека у спокої» [28, с.14]. Водночас автор роману правильно оцінював усе значення свого творчого подвигу. Коли один з бруклінських бібліотекарів попросив Твена заступитися за «Гекльберрі Фінна» і надати йому «схвальну рекомендацію», письменник відповів: «Я б щиро бажав сказати два-три добрих слова на захист Гека, але, по правді, я вважаю, що він не кращий від Соломона, Давида, сатани та інших представників цієї поважної братії» [28, с.14]. У цьому співставленні, попри усю його іронічну парадоксальність, міститься глибокий сенс. Зараховуючи свого героя до образів легендарних біблійних мудреців та бунтарів, Твен немовби підкреслював значення і велич тих ідей, які втілені у його образі. Письменник по праву вважав «Гекльберрі Фінна» одним із найкращих своїх творів і ставив поряд із «Особистими спогадами про Жанну д'Арк», книгою, яка була найулюбленішим творінням письменника. Ця пристрасть автора до

свого роману цілком зрозуміла: в жодному з його творів не відбилися так повно найщиріші думки та сподівання письменника.

Минуло багато років, перш ніж ті, хто формував читацькі смаки в Америці, змушені були визнати, що «Пригоди Гекльберрі Фінна» – «книга для дорослих і цілком придатна для дітей», а «Пригоди Тома Соєра» – «дитяча книга, яку можуть читати і дорослі».

Про почуття великої людської гідності, властиве Джиму, свідчить ключовий епізод з восьмого розділу роману: Джим намагається переконати Гека, що волохаті груди приносять багатство. Йому також судилося від народження розбагатіти. І справді, доля подарувала йому колись щастя стати власником десяти найсправжнісінських срібних доларів. З тих десяти доларів у Джима залишилося десять центів, які він навіть не одержав у руки. У гірку розповідь Джима вливається сповнений іронії і смутку спогад, як вдова Уотсон хотіла продати Джима работорговцю з Орлеану за 800 доларів.

«Так, адже я і тепер багатий, якщо подумати. Адже я сам собі хазяїн, і за мене дають вісімсот доларів. Якби мені такі гроші, я і не просив би більше».

Уже наголошувалося, що образ темношкірого Джима овіяний романтизмом. І водночас перед нами жива людина з плоті і крові, зі своїми достоїнствами і вадами. Можна погодитися з дослідником О. Старцевим, що Джим, попри своє невігластво, і наївність, і забобонність, насамперед героїчна постать, сповнена гуманізму [28, с.112].

Проводячи паралель між «Пригодами Гекльберрі Фінна» і «Пригодами Тома Соєра», один з дослідників творчої спадщини Твена – Бернارد Де Вото – висловлював таку думку: якщо роман про Тома – це спроба письменника воскресити ілюзії свого дитинства, то в книжці про Гека дійсність постає перед людиною, що стоїть уже на порозі своєї зрілості. Саме тому, підкреслює Де Вето, «які мотиви не звучали б у книжці, завжди серед них чується грудний, тягучий, наспівний голос письменника» [24, с.96].

Висновки до 1-го розділу

Марк Твен – це видатний американський письменник, який ще за життя став відомий мільйонам читачів багатьох країн світу.

Творчий дебют Твена відбувся в другій половині 60-х років XIX ст., коли в одному нью-йоркському журналі побачила світ його знаменита гумореска «Джим Смайлі і його жаба-стрибунка», названа пізніше «Знаменитою жабою-стрибункою із Калавераса». Упродовж свого творчого життя Твен створив велику кількість гумористичних оповідань, нарисів, новел спрямованих на висміювання та критику соціальних та моральних вад тогочасного американського суспільства («Мій годинник», «Оповідання про гарного хлопчика», «Як я редагував сільськогосподарську газету», «Як мене обирали в губернатори» тощо). З'являються автобіографічні та дитячі книжки Твена, які мали надзвичайний успіх у читача і принесли авторові світову славу: нариси-спогади «Давні часи на Міссісіпі» (1875), роман «Пригоди Тома Соєра» (1876), повість-казка «Принц і злидар» (1882), двотомна книжка – «Життя на Міссісіпі» (1882), роман «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1885), велике сатиричне оповідання «Людина, що спокусила Гедліберг» (1899).

У заслугу Твену-прозаїку ставлять по-перше, визначну роль у ствердженні в американській літературі нового реалістичного методу, по-друге, демократизацію літературної мови, її зближення з мовою, що нею користувалися середні прошарки американського суспільства, по-третє, створення зразків нового типу дитячої літератури, позбавленої дидактизму і по-справжньому наближеної до реальності, зразків, що стали хрестоматійними для дитячої літератури не лише у США, але й і в усьому світі. Загальна світоглядна еволюція Твена-прозаїка відбувалася у напрямку руху від подолання залишків просвітницької та романтичної ідеології до ствердження реалістичного, критичного пафосу оцінки дійсності, власне художня еволюція письменника рухалась у напрямку від поступового

загострення достатньо нейтрального гумористичного пафосу ранніх творів – до різкої і безкомпромісної сатири в зрілому періоді творчості, через що письменник отримав репутацію «душі і совісті Америки».

У творі «Пригоди Тома Сойєра» Марк Твен змалював світ дитячої душі на тлі американської дійсності 1840-х років (саме в ті роки письменник був у віці свого героя Тома Сойєра). Митець відобразив і систему виховання того часу, що влучно розкривають слова тітоньки Поллі: «Хто обходиться без дубця, той розбещує дитину». Фізичні покарання дітей були тоді офіційно узаконені тогочасною системою освіти. Проте Марк Твен висловив власну точку зору щодо виховання дітей. Він обстоював права дитини (як і всіх людей) на вільне життя і на вільний розвиток її особистості.

«Пригоди Гекльберрі Фінна» («The Adventures of Huckleberry Finn») – книжка, з якої, за словами видатного американського письменника Ернеста Хемінгуея, «вийшла вся американська література». Від «Тома Сойєра» віяло світлими й радісними почуттями, а «Гек Фінн» сповнений трагізму.

РОЗДІЛ 2. СВІТ ДИТИНСТВА У РОМАНАХ МАРКА ТВЕНА «ПРИГОДИ ТОМА СОЄРА» ТА «ПРИГОДИ ГЕКЛЬБЕРРІ ФІННА»

2.1. Особливості розкриття дитячої психології в образі Тома Соєра

Світ дитинства в романі змальований і зовні і зсередини у всій його неповторній своєрідності. Незрівнянне уміння художника-реаліста увійти в об'єкт (мотивоване тут і психологічно: адже для дорослої людини «дитинство» – це не тільки пройдена стадія життєвого шляху, але й і нетлінна частина його внутрішнього досвіду) у романі Твена дає особливо плідні результати. Зливаючись зі своїм героєм, письменник дивиться на світ його очима, і цей кут зору, багато в чому визначає художню систему роману, відкриває шлях до проникнення в душу дитини. Від характеру цього особливого художнього завдання залежить і оповідна манера автора. Чергування подій у романі відбувається як послідовна зміна життєвих вражень Тома. Дуже часто вони з'являються перед очима читача не у своєму безпосередньому, а у відбитому вигляді, такими, якими їх бачить герой. Як правило, Твен уникає паралельного опису одночасно розгорнутих подій. Так, наприклад, читачу стає відомо, що рідні хлопчиків, які втекли на острів, перебувають у стані глибокої тривоги. Але про це читач довідається тільки тоді, коли Том, нишком повернувшись додому, стає незримим свідком сліз тітоньки Поллі і міссіс Гарпер. Картина горя цих двох жінок дається крізь сприйняття Тома [3, с.12]. Цей прийом типовий для роману. У побудові свого твору Твен відтворює логіку «розкутої» дитячої свідомості, у якій одне враження витісняє інше й асоціація ідей позбавлена тієї послідовності, до якої звикла доросла людина.

Три сюжетні лінії, що вирізняються в романі, – «кохання» Тома Соєра до Беккі Течер, історія цвинтарного убивства, історія пошуків скарбу – увесь час перериваються і розвиваються зовсім самотійно, майже не виявляючи

ніякого видимого сюжетного зв'язку. Вони не зв'язуються й у свідомості самого Тома: як щира дитина, він не може думати одночасно про різні речі. Звичайно, він до такої міри захоплений враженнями даного моменту, що вони заповнюють його цілком, не залишаючи місця для усього іншого.

У сюжетній структурі роману є подібність зі структурою дитячих діалогів. Вони немовби будуються за зразком загальної моделі, і цією моделлю є свідомість дитини. Та сама «алогічна» логіка дитинства керує різними елементами художнього цілого. Невимушеність, з якою розмова героїв перекидається з того предмета на той («Любиш ти пацюків?.. Ні, пацюків я взагалі не дуже люблю. А от що я люблю – так це жувати гумку...»; «Була ти коли-небудь у цирку?...» «Слухай-но, Беккі, чи була ти коли-небудь заручена?» і т.д.), характерна і для сюжетної організації роману. Стель оповіді, як і принципи сюжетної побудови твору, створює уявлення про внутрішню волю персонажів, чие «молоде серце пружне і не може... бути скутим». Цей стан повної щиросердечної розкутості, яка відтворюється з майже візуальною чіткістю в загальному малюнку роману, і служить ключем до усього його ідейного змісту [10, с.12].

Безпосередність і природність дитячого світосприймання (що незмінно співвідноситься зі штучністю і протиприродністю життєвої поведінки дорослих людей) у книзі Твена стверджується як головна умова нормального розвитку людини і формування її індивідуальної неповторної особистості. Маленький Том Сойер при усій своїй дитячій незрілості (більш того, саме завдяки їй) в більшою мірою є особистістю, ніж його шкільний учитель, чий вигляд складається з лисини, перуки і вічного цїпка, що так боляче хльостає по дитячих спинах і руках. А тим часом образ Тома начебто менше усього претендує на індивідуальну неповторність. Змонтований, відповідно до визнання автора, з характерів трьох знайомих йому хлопчиків, цей збірний образ знаменує одне з великих досягнень американської літератури в галузі створення реалістичного портрета.

Відчайдушний бешкетник, винахідливий, невгамовний, постійний ініціатор хлоп'ячих ігор, Том Соєр аж ніяк не вундеркінд, не геній, що вражає своєю винятковою талановитістю й обдарованістю. Навіть ім'я своєму герою Твен прагнув дати таке, котре звучало б, як всяке інше хлоп'яче ім'я. («Ім'я «Том Соєр» – одне із звичайних, саме таке, яке пасувало цьому хлопчику навіть за своїм звучанням, тому я і обрав його...», – писав Твен.) Але саме узагальнююче всеохоплення, з яким у творі зведені воедино всі типові риси нормального, здорового дитинства, і надають героєві роману ознак яскраво вираженої індивідуальної своєрідності. Він не тільки «тип», але і «характер», живий людський характер, сплетений із протиріч, але внутрішньо усе ж цілісний [21, с.19].

Його внутрішнє життя уявляє собою химерну суміш діаметрально протилежних прагнень, почуттів, думок, настроїв. Схильність до нестриманого фантазування уживається в ньому з раціоналістичною тверезістю і своєрідним наївним практицизмом.

Мрійник і романтик, що наслідує дії героїв пригодницької літератури, він у критичні моменти виявляє практичну і ділову кмітливість. Так, у знаменитій сцені фарбування паркану, майстерно граючи на слабкостях своїх товаришів, Том перекладає на їхні плечі виконання нудної і тяжкої справи, дорученої йому тітонькою Поллі.

Але при всій удаваній непослідовності дій, думок і вчинків Тома в них є чітка внутрішня логіка. Вони виникають на деякій загальній основі. Цією основою, що визначає всю поведінку героя роману, є його кипуча наївна життєрадісність, невтомний інтерес до життя, невгамовне бурхлива енергія. Йому притаманна гостра цікавість до усього, що відбувається довкола нього й у ньому самому. Світ для нього сповнений чудес, а життя здається йому дивовижно захоплюючим. Саме через це він так зачитується пригодницькою літературою. Книги про розбійників і піратів малюють життя саме таким, яким уявляє його собі Том: яскравим, цікавим, героїчним, надзвичайним, багатим несподіванками і пригодами. Том – романтик, але його позиція – не

втеча від життя, а особлива форма творчої участі в ньому. Граючи сцени зі своїх улюблених романів, він не підганяє життя під романтичні стандарти, а, навпаки, немовби відкриває його прихований зміст, даючи йому можливість вилитись у відчутні форми[3, с.12]. Його гра схожа на художню творчість, вона безсумнівно містить у собі елемент не тільки наслідування, але і пізнання.

Своєрідність світосприймання Тома, обумовлена як його віком, так і індивідуальними особливостями його характеру, полягає в тому, що для нього не існує різкого розриву між повсякденним і фантастичним планами життя. Недільні школи, церковні проповіді, нудотні шкільні уроки – усі ці нудні вигадки дорослих здаються йому непотрібними і безглуздими, але він переконаний, що поруч з цим нецікавим життям, більш того, всередині його самого існує дивовижний і яскравий світ, потрапити в який легко і просто. Його віра в чарівну природу життя лише частково спирається на пригодницьку літературу. Вимагаючи від життя чудес, він виявляє їх на кожному кроці. Йому відкривається чарівна природа самих звичайних явищ – і його ігри стають знаряддями цих відкриттів. Адже він грає навіть тоді, коли просто живе.

Відтворюючи «діалектику» дитячої душі, Твен показує, що кожен предмет повертається до дитини своєю ігровою, цікавою стороною. Слово «цікаве» найкраще визначає сутність тих вражень, які Том Соєр отримує від навколишнього світу [43, с.40].

Саме завдяки такому підходу весь навколишній світ Тома розцвітає і перетворюється, наповнюється відчуттям радості буття. Це відчуття Тому Соєру вдається видобувати з усіх приємних і неприємних ситуацій свого повсякденного існування, знаходячи його там, де, здавалося б, на нього найменше можна розраховувати. Жодній дорослій людині не прийде в голову, що з видаленням зуба можуть бути зв'язані які-небудь переживання, крім неприємних. Тим часом у вирваному зубі Тома Соєра приховуються невичерпні можливості найцікавішого дозвілля.

«Коли Том після сніданку пішов у школу, усі товариші, з якими він зустрічався на вулиці, заздрили його, тому що порожнина, яка утворилася у верхньому ряді його зубів, дозволяла йому плювати зовсім новим, чудовим способом» [43, с.40].

Коли Сід потихеньку краде цукор з цукорниці, а тітонька Поллі, запідозривши в цьому злочині Тома, піддає його незаслуженому покаранню, Тому вдається відчутти своєрідну насолоду від думки про страшну несправедливість, жертвою якої він став. Із захопленням він малює собі картину власного похорону, ридання тітоньки Поллі, яку картає сумління, каяття Сіда і сльози Мері, і, віддаючись цим сумним роздумам, поступово впадає у приємний розслаблений стан, схожий на блаженство: «Він уявив собі, ніби лежить і конає, а тітка, схилившись над ним, благає хоч слова прощення, та він одвертається до стіни й помирає, так і не сказавши того слова. Ну, то що почуватиме вона тоді?.. Потім малював в уяві, як його приносять додому з річки неживого, – кучері його мокрі, зболіле серце перестало битися. О, як вона припаде до його мертвого тіла, і з очей її потечуть рясні сльози, і уста її благатимуть бога, щоб він повернув їй її хлопчика, якого вона ніколи, ніколи більше не буде кривдити! Та він лежатиме там, холодний, блідий і байдужий до всього, – бідолашний малий страдник, чії муки нарешті скінчилися [43, с.40].

Том так роз'ятрив собі душу цими зворушливими видіннями, що раз у раз ковтав сльози й мало не давився ними; сльози застинали йому очі, а коли він кліпав, переливалися через повіки, текли по щоках і капали з кінчика носа. І так було йому втішно плекати свої біди, що він просто не міг допустити до себе якихось земних радощів чи грубих веселощів, – надто свята була його скорбота.

Інколи Том Соєр відчуває нудьгу. Проте навіть цей стан має у собі щось спокусливе і привабливе і, таке, яке здатне навіяти читачу думку, що і понудьгувати інколи також буває цікаво.

Навіть такий малопоетичний предмет, як мертва кішка, у руках Тома і Гека стає джерелом захоплююче гострих відчуттів, знаряддям, за допомогою якого можна підняти завісу, що ховає нескінченно цікаві таємниці життя. У мертвій кішці, звичайно, немає нічого таємничого і загадкового, але зате вона може слугувати засобом лікування бородавок.

Враження раптового і радісного першовідкриття справляє й кохання Тома і Беккі. Традиційне уявлення про кохання як про поетичне почуття в книзі Твена доповнюється ще одним, трохи несподіваним нюансом. Любов Тома Соєра не тільки поетична, але і найвищою мірою цікава. Його роман з Беккі Течер – це чудесна, захоплююча гра в любов, за перипетіями якої учасники стежать з інтересом, що захоплює. Грати в любов весело, і не випадково саме це слово приходить у голову Томові, коли він знайомить Беккі з правилами нової для неї захоплюючої гри:

– Ах, як добре! Ніколи не чула про це.

– Ох, це так весело! От ми з Еммі Лауренс... [56, с.111]

У цих діалогів є особливий, іронічний підтекст, і засобом проникнення в нього служить їхнє гумористичне забарвлення. Функції гумору в романі різноманітні, і одна з них полягає в реалізації його загальної критичної спрямованості.

З'являючись в площині стрижневої антитези роману, гумор у формі, обережній і ненав'язливій, виконує важливу роль у спростуванні обивательських цінностей. Прихована, а іноді і явна співвіднесеність дорослого і дитячого раз у раз веде до виникнення глибоко комічних ситуацій, внутрішній зміст яких розкривається завдяки їхній гумористичній інтерпретації. Наївна свідомість Тома Соєра стає фільтром, крізь який просівається життєвий досвід старшого покоління, і підсумок цієї фільтрації найчастіше виявляється несприятливим для цього останнього. Сам того не розуміючи, Том проникає в приховувані таємниці дорослих, у існуванні яких вони не зізнаються навіть собі. Так, простодушне дитяче зіставлення церкви і цирку (цирк виявляється набагато цікавіше церкви) безсумнівно таїть у

собі деякий вибуховий потенціал. Хоча хлопчики і не підозрюють про сатиричну гостроту цієї аналогії, у її основі лежить іронічна вказівка на те, що і дорослі теж «грають». Іронічно обігруючи цю напівусвідомлену думку своїх героїв, настільки природну для дітей, що сприймають дії старших у категоріях своєї свідомості, Твен демонструє злиденність і мертвотність цієї «гри», основою якої є лицемірство. Парафіяни храму божого тільки вдають, що їм цікаво слухати пастора, тим часом як його проповідь занурює їх у стан летаргічного заціпеніння. «Гра» у релігію ворожа життю і природі. Недарма «природа», в особі своїх представників – пуделя і жука – вривається в сонну оману богослужіння, чим викликає таємну радість у всіх його учасників. Тільки за сприяння цих скромних прибульців з іншого світу Том може виконати свій релігійний обов'язок і прийти до висновку, що і «проповідь може бути цікавою, якщо додати до неї деякої розмаїтості». Так, сам того не бажаючи і не усвідомлюючи, маленький герой роману виносить убивчий вирок церкві і релігії[43, с.42]. Але марне живий і веселий хлопчик, що володіє чудесним даром оживляти все навколо себе і з усього видобувати відчуття радості, намагається оживити мертву рутину обивательського існування. З уроків учителя, із проповіді священника, з підручників недільної школи нічого не можна витягти, крім нестерпної нудьги, тому що ці «іграшки» дорослих людей, що претендують на абсолютну моральну й інтелектуальну цінність, безнадійно мертві, набагато більш мертві, ніж мертвий пацюк, що його можна перетворити на предмет розваги, особливо якщо прив'язати до його хвоста мотузку і крутити нею над головою. Вдихнути життя в омертвілі «забави» старшого покоління дітям вдається лише тоді, коли вони перекладають їх на свою мову і, підключаючи до свого ігрового побуту, змінюють.

Звичайні ситуації дорослого життя, перенесені в світ дітей, піддаються іронічному перегляду. Пригадаймо, наприклад, чудову сцену купівлі кліща, у якій покупець Том і продавець Гек поводяться, як справдешні ділки, що за всіма правилами здійснюють акт купівлі і продажу. Гек, прагнучи збути

кліща за якомога більш високою ціною, розхвалює переваги свого товару, а Том, навпаки, знаходить у ньому безліч недоліків:

– Що за нього хочеш?

– Та я не знаю. Я не хочу його віддавати.

– Ну, як хочеш. Та й кліщ якийсь малесенький.

– Еге ж, як не твій кліщ, то вже й поганий. А мені й такий годиться.

Кліщ як кліщ, не гірший за інших.

– Подумаєш, та тих кліщів у лісі хтозна-скільки! Я й сам міг би назбирати хоч тисячу.

– То чого не назбираєш? Ти ж сам добре знаєш, що не зміг би. Це, як на мене, дуже ранній кліщ. Чи не перший цього року.

– Слухай, Геку, хочеш, я дам тобі за нього свого зуба? [56, с.167]

Ця гумористична сцена безсумнівно має другий, прихований план: вона представляє в несподівано комічному світлі звичайні ділові відносини життя дорослих.

З цією ж метою Твен пропонує читачам реєстр речей, що складають багатство Тома: дванадцять кульок, порожня катушка, ключ, що нічого не відмикав, пара пуголок, шість хлопавок, однооке кошеня, мідна дверна ручка, собачий нашийник без собаки, черенок від ножа, чотири шматки апельсинової шкірки і стара віконна рама. У підтексті цього докладного інвентарного опису прихована думка про те, що і багатства дорослих мають настільки ж відносну цінність, як скарб Тома, що представляє об'єкт заздрості всього молодшого покоління сент-пітерберзьких жителів.

Окремі сцени роману носять відверто пародійний характер. Так, епізод, у якому Беккі, уперше ставши перед Томом, кидає до його ніг квітку, представляє пародію на одну із самих шаблонізованих ситуацій пересічного любовного роману. У книзі Твена ця сцена здається живою і чарівною завдяки безлічі гумористичних деталей, що їх автор вводить у оповідь, наприклад повідомляючи читачу про те, що Том бере дорогоцінний дарунок любові не рукою, а пальцями ноги і внаслідок поганого знання анатомії

зберігає його не біля серця, а біля шлунка. Ці гумористичні подробиці не тільки надзвичайно поживають зображувану Твеном заштамповану картину, але й додають їй особливого, іронічного змісту, переводячи стандартні літературні ситуації в якусь нову і несподівану площину.

Одним з художніх засобів, за допомогою яких письменник досягає такого результату, є мова діючих осіб роману. Мова героїв роману з її діалектизмами, незграбними зворотами, з її наївною безпосередністю служить Твенові могутнім знаряддям для досягнення комічного ефекту.

– Ти хіба ніколи не бачив діамантів, Геку?

– Та начебто не пригадую.

– Ой, у королів же їх цілі купи!

– Я ж і короля жодного не бачив.

– Та де тобі. А якби ти поїхав до Європи, то їх там тьма-тьменна – так скрізь і шастають.

– А чого вони шастають?

– Шастають? Та ти що! Ні.

– Ти ж сам сказав, що шастають.

– Дурниці. Я тільки хотів сказати, що їх там багато, а шастати... з якого б дива їм шастати? Просто їх там на кожному кроці побачиш, куди не поткнешся [56, с.167].

Гумористичне забарвлення цього діалогу створюється саме завдяки незвичайним словосполученням, що зовсім неможливі і немислимі для дорослої людини. «Королі шастають...» Наївний вислів Тома, настільки типовий для словника дитини, викликає у свідомості читача картину, явно несумісну з традиційними уявленнями про велич, могутність і владу. До такого результату і прагне Твен. Він намагається разом з американськими обивательськими уявленнями дискредитувати і європейські. Переоцінка цінностей, розпочата ним у «Томі Соєрі», стихійно штовхала письменника на шлях широких узагальнень, які готували ґрунт для появи його іншої книги для дітей – «Принц і жебрак» (1882).

Величезна роль книги Твена як нового етапу в розвитку художньої свідомості Америки багато в чому полягала у тому, що вона відкрила нове джерело поетичного в самій звичайній життєвій прозі, поетичні можливості якої викликали сильний сумнів у попередніх і сучасних Твеніві американських письменників. Просте життя з його буденними переживаннями, пересічними подіями, звичайною мовою в інтерпретації Твена стало невичерпним джерелом поезії.

Затверджуючи поезію і красу чистої, свіжої, нерозбещеної свідомості, Твен у своєму романі показує світ таким, яким його бачить дитина, – чистим, нехитрим, наївним, зі сліпучими фарбами і прозорістю колориту. Надзвичайна ясність і чіткість обрисів властива всім предметам цього світу: і «маленькому зеленому черв'яку, що плазує по мокрому від роси листу, час від часу піднімаючи у повітря дві третини тулуба, немовби приношуючись», і старій дерев'яній церковній огорожі, що місцями нахилилася усередину, а місцями назовні і ніде не стояла прямо; і мусі, що «то терла одна об одну складені докупки лапки, то охоплювала ними голову й так завзято шарувала її, що мало не відривала від тулуба – аж видно було тоненьку, як ниточка, шию; то погладжувала задніми лапками крильця й розправляла їх, наче фалди фрака».

Усі ці невигадливі картини постають перед очима читача з такою виразністю, начебто він бачить усе це вперше. Дивлячись на світ очима Тома, читач разом з героєм роману відкриває його заново, знаходить у ньому якийсь живий і несподівано яскравий зміст [3, с.12].

Відкриття, зроблене Марком Твеном, мало велике значення не тільки для дитячої, але і для усїєї американської літератури в цілому. Крізь нехитрі, лірично чисті образи книги Твена просвічувала велика думка: думка про поезію краси внутрішнього світу здорової, незіпсованої людини. Тому «Пригоди Тома Соєра» стали однією з тих книг, що відкривали перспективи художнього розвитку перед американською літературою, що стояла на порозі реалізму.

Усією логікою свого роману, усією системою його художніх образів Твен підводить читача до думки, що життя може бути чудесним, захоплюючим, що дивовижне приховано в звичайних почуттях і стосунках людей.

Гумористично обігруючи наївність дитячого сприйняття життя, так само як і відносність і умовність життєвих уявлень дорослих людей, Твен у той же час затверджує красу і поезію життя як щось безсумнівне й об'єктивно існуюче[47, с.156].

Ця тема, що є прихованим мотивом усього роману, в особливо ясній і наочній формі стверджується в описах природи, щедро розсипаних по сторінках роману.

Чудесною атмосферою свіжості і поезії овіяний епізод, що розповідає про перебування хлопчиків на острові Джексон, де вони, звільнені від усіх обридливих обов'язків цивілізованих людей, живуть гармонічним життям із природою.

Твен мав підставу називати свій твір «гімном у прозі». Його роман – це гімн людині, гімн чудесній природі, гімн простому, природному життю. Маленькі герої Твена, виходячи навіть з особливостей свого віку, є «поетами справжнього життя» (як і сам автор книги).

2.2. Проблеми літературно-критичної інтерпретації дитячих образів роману «Пригоди Тома Соєра»

Риси, притаманні Тому Соєру та іншим персонажам книги Марка Твена, позначені історизмом. В образі Тома, породженому певним історичним устроєм життя, розкриваються типові риси епохи: її надії і розчарування, її радість і біль. І може, саме це й зробило роман «Пригоди Тома Соєра» безсмертним у світовій літературі.

Існує величезна кількість різних тлумачень образів Тома і Гека. Цікавою є концепція, уперше сформульована Д. Муром у статті «Марк Твен

і Дон Кіхот». Вбачаючи в Томі Соєрі проєкцію образу Дон Кіхота, а в Гекльберрі Фінні своєрідну трансформацію образу Санчо Панси, Мур та його послідовники намагаються переконати нас у тому, що Твен «будує характер Тома таким чином, що той, подібно до Дон Кіхота, є пристрасним читачем романів і намагається поводитися так, як його найулюбленіші герої». Що ж до Гекльберрі Фінна, то, на думку Мура, Марк Твен свідомо перетворює його з фантазера в тверезо мислячого, розумного Санчо Пансу з метою протиставити його окриленому романтичними пориваннями Тому Соєру [20, с.75].

Проте, хоч читацькі симпатії до Тома безперечні, треба визнати, що і в першому романі, у якому Гек ще, по суті, є другорядним персонажем, він значно більше, ніж Том, наділений наступальним гуманізмом. У «Пригодах Тома Соєра» Гек не в романтичних мріях, а насправді прагне вирватися з лицемірного кальвіністського полону. От чому не Том, а саме Гекльберрі Фінн намагається втекти з в'язниці розміреного, забезпеченого, та дуже вже нудного життя в домі вдови Дуглас до безмежної тиші «матері рік – Міссісіпі чи хоча б, як Діоген, у порожню бочку».

Поведінка Санчо Панси визначається великою мірою його пристрасною до багатства, надією на добробут і пошану в майбутньому. А от що говорить Гекльберрі Фінн Тому, який умовляє його повернутися до радощів цивілізованого світу.

«Виявляється, Тому бути багатим не така вже й радісна річ. Багатство – нудота й клопіт... тільки й думай, як би не врізати дуба. А оце дрантя, воно по мені, і ця бочка – по мені, я з ними вовіки не розстанусь. Том, ніколи б зі мною не трапилась така біда, коли б не ці прокляті гроші (Том і Гек усе-таки стали власниками скарбу). Візьми ти мою частку собі, і користайся нею як хочеш, а мені видавай центів по десять – і то не часто, бо я не терплю дарівщини... Ні, Том, не хочу бути багатим, не бажаю жити в огидних і задурливих будинках! Я люблю цей ліс, цю річку, ці бочки – від них я нікуди не піду» [3, с.12].

І тут на згадку знову приходять Дон Кіхот. Адже те, що сказав Гек Тому, цілком перегукується з ідеєю, яку вклав Сервантес в образ вічної «Людини з Ламанчу» – Дон Кіхота. Нехай натовп улюлюкає вслід безумцю, він завжди боротиметься з «вітряними млинами» буржуазного накопичення і наживи. Він не навідітиме золото в його грошовому еквіваленті, зневажливо ставитиметься до людей, для яких воно є кумиром. І тому Марк Твен – але це розкриється тільки в книзі «Пригоди Гекльберрі Фінна», написаній через багато років після появи «Пригод Тома Соєра, – завжди готовий вступити у бій із «зграєю велетнів», захищаючи честь пригноблених і знедолених. І тут образи Гекльберрі Фінна і Марка Твена майже зливаються, відбиваючи в цьому чудотворному синтезі ті відблиски прекрасного, які приніс світові нев'янучий у віках образ Дон Кіхота і його творця Мігеля Сервантеса.

«Коли вже порівнювати Тома і Гека як ще одну модифікацію спареного образу – Дон Кіхот і Санчо Панса, – зауважує З.Лібман, – то неважко переконатися, як ми бачили ще в «Пригодах Тома Соєра», що Том – швидше відблиск Санчо Панси в його народній невимушеності, земній сутності (ці якості розкриваються особливо повно у «Пригодах Гекльберрі Фінна»). Зовсім інакше розкривається образ Гекльберрі Фінна. Як і Дон Кіхот, він наївно йде по життю, запалюючись тільки тоді, коли вступає у поєдинок з несправедливістю і злом. Романтичні мрії Тома для нього такі ж авторитетні, як і лицарські книжки для Дон Кіхота. Бесіди Дон Кіхота і Санчо Панси – це, звичайно, не розмови Тома і Гека, а задушевні бесіди, які вестимуть Гек і темношкірий Джім на плоту, що пливе вниз по Міссісіпі («Пригоди Гекльберрі Фінна») [22, с.77].

Мине кілька десятиліть, відгримить громадянська війна, залізниці перетнуть Аллеганські гори, і в прах обернуться ілюзії. У немічного, знівеченого життям бідняка перетвориться Том Соєр, невдахою буде і Гек Фінн. Так, в усякому разі, засвідчить одна з нотаток письменника, у записнику, де він пунктирно накидає план майбутнього твору. І все-таки Гекльберрі навечно залишиться символом колишніх просвітительських

ідеалів Америки. Таким він і прийде – щоправда, в іншому убранні і в іншому образі – в сучасну літературу критичного реалізму США.

Сонячна ідилія, яка постала перед читачем у «Пригодах Тома Соєра», зміниться страхітливими видіннями. «Вільні сини» Америки намагатимуться не помічати потворних контурів майбутнього, яке ще кілька років тому здавалося осяйним. Крізь густу завісу диму із заводських труб, у гулі жорстоких соціальних конфліктів найсвітлішими видадуться роки, овіяні романтичною мрією, мрією, розчавленою молохом капіталізму. Ця не здійснена мрія виявиться таким же закономірним явищем, як і подальше прозріння і розчарування[43, с.12].

Європейському читачеві, зокрема, і українському можуть здатися незвичними деякі елементи гумору, що ними рясніють «Пригоди Тома Соєра»,– це стосується, головним чином, специфічних, усталених прийомів американської фольклорної сміхової традиції, а саме – незвичайних комічних невідповідностей і загальної системи метафор. Але головні риси гумору Твена у «Пригодах Тома Соєра» зрозумілі в усьому світі: активний гуманізм, романтична піднесеність при збереженні реалістичної манери оповіді і, врешті, емоційно-експресивна насиченість, що дозволяє з допомогою особливих лінгво-стилістичних засобів розкрити нетотожність сприйняття історичної дійсності дитиною і дорослими – представниками окремих класів чи певних соціальних груп.

Незабаром після виходу в світ «Пригод Тома Соєра» Марк Твен у розмові з Хоуеллсом скаже, що даремно веде у своїй книжці розповідь не від першої особи, і висловить свою мрію: коли-небудь він обере головним героєм свого твору хлопчика дванадцяти-чотирнадцяти років і простежить за його життям (і розповідь вестиметься від першої особи). Але цим хлопчаком буде не Том Соєр. Його характер непридатний для цього.

Є всі підстави гадати, що вже тоді в свідомості Твена почали вимальовуватися контури його майбутнього роману. І справді, одразу ж після публікації «Пригод Тома Соєра» Твен почав писати книгу про Гека, та,

переконавшись, що вже у перших розділах Том залишається на першому плані, припинив роботу і закінчив роман тільки через десять років.

2.3. Еволюція авторських роздумів про дитячий світ у романі «Пригоди Гекльберрі Фінна»

Повість «Пригоди Гекльберрі Фінна» Марк Твен написав через десять років. Якщо її читати одразу після «Пригод Тома Соєра», то різниця між ними просто дивовижна. Насамперед, у манері розповіді: сонячно-безтурботній, жартівливій – у першій повісті і сумній, чи навіть драматичній – у другій.

Життя перед Геком розкривається у всій своїй складності, глибокому трагізмі, з усіма суперечностями. У цій книжці менше пригод, і всі вони не пов'язані ані з авантюрами, ані з розвагами. Том тікав на острів просто заради гри, Гек зовсім інший і за характером, і за вихованням. Та й яке там виховання. Удова Дуглас, яка вирішила всиновити Гека, змушена була пояснювати йому все спочатку, навіщо люди вмиваються, чому в церкві не можна жувати тютюн і ловити мух. У неї це не дуже виходило, бо Гек любив ліс, річку, свободу і його не спокушали ні смачні обіди, ні турботи вдови. Нікуди подітися хлопцеві, і він ховається на острові після того, як втік від батька-п'яниці й удови. Гек самотній і, власне, нікому не потрібний. І притулком для нього стає пліт.

Сюжет книжки про Гека – мандри, що завжди обіцяють захоплюючі пригоди. Такий сюжет вибрано, звичайно, не випадково. У світовій літературі він зустрічається ще відтоді, як на пропалених сонцем іспанських дорогах з'явилася худа, висока постать доброго лицаря Дон Кіхота верхи на Росінанті та його осадкуватого слуги на віслюку[13, с.12].

Оповідь про Гека – це оповідь про дорогу. А річка, по якій вони з Джимом плывуть, – це величний світ поезії, який ніколи не підкориться нудній містечковий повсякденності. Геку і Джиму добре в цьому світі. Але

погано з людьми, які його населяють. Для Джіма дорога – це небезпечний і важкий шлях до свободи, для Гека – природна форма існування.

Спочатку плавання здається Геку дивовижною пригодою. Та зустріч із Джімом, усе побачене й пережите перетворює ситуацію гри, знайому нам ще в «Пригод Тома Соєра», на ситуацію морального вибору. Пропливаючи одне за одним маленькі містечка рабовласницького Півдня, у кожному з них Гек бачить таке, що не повинна бачити і знати дитина. І серед цих злих, напівбожевільних і жорстоких людей тільки Гек і Джо зберігають людську подобу. Вони уособлюють усе те, що робить людину людиною: доброту, вірність, тверезий розум, уміння вистояти за тяжких обставин. В уявленні Гека світ, населений дорослими, ворожий, скрізь на тебе чатує біда. Тому треба завжди бути наготові. Тільки на плоті Гек відчуває себе вільно, легко й затишно. Цей пліт, на якому читач начебто теж мандрує, стає високим символом, де виявляється справжня гуманістична суть людини. Як тільки герої відштовхуються від берега і виходять на швидку течію, одразу зникають всі забобони, вся жорстокість, що поширені в рідних краях Гека і Джіма. Тут, мабуть, уперше в житті раб-утікач Джо відчув себе з Джеком як рівний з рівним. Перед очима Гека проходить величезна і така різна Америка, і це змушує його серйозно замислитися над життям. Скільки разів він дивуватиметься з невміння людей жити просто, свої справи вирішувати справедливо й мудро. І ці роздуми поступово змінюють його погляд на життя. Він стає дивакуватим і дещо несьогосвітнім[43, с.12].

Гекльберрі Фінн виступає виразником певних ідей Марка Твена і в цій іпостасі якоюсь мірою відбиває внутрішній світ письменника. Саме під таким кутом зору і слід розглядати пряму чи опосередковану аналогію між поглядами Марка Твена і Гекльберрі Фінна на природу і потворну практику буття європейських монархій, яка, зрештою, збігалася з моральними устоями володарів Америки, що стала на шлях буржуазного розвитку. І тому не випадково негативними образами в романі Марка Твена є два жалюгідні американські авантюристи, які відрекомендувалися Гекові, як «король» і

«герцог». Романтичний Том Соєр колись тільки й торочив Геку про «хоробрих і благородних королів», і все ж Гек, у повній відповідності з фольклорною традицією і з поглядами самого Марка Твена, піддає інститут королів нещадній критиці: «Усі королі – величезні шахраї...»; «Королі – це продувні брехуни...»; «Від усіх королів смердить... Королівського смороду стримати не можна. В історії не сказано, як це зробити» [29, с.132].

А тепер надамо слово самому Твену. Ось що він писав своєму братові Оріону: «Коли б тільки людство розправилося з королями, одразу б легше стало дихати. Королівський сморід розноситься по всьому світу».

Ці слова Твена цілком збігаються з висловлюваннями Гека. Мине ще кілька десятиліть – і Марк Твен незадовго до смерті почне викривати «американську монархію», прагнучи довести, що США котяться до «монархії капіталу»: «Вголос ми сміємося з титулів і спадкових привілеїв, а нишком жадібно їх прагнемо і при будь-якій можливості платимо за них готівкою...».

Причиною цього, за Твеном, є те, що Америка, яка вважає себе республікою, схиляється перед грошима і тими, хто їх має. «Це наша аристократія», «і нам необхідно таку мати. Ми любимо читати в газетах про багатіїв; газети це знають і з усіх сил намагаються задовольнити наші апетити. Час від часу вони навіть викреслюють дописи про футбол чи бій биків, аби вмістити докладний звіт під сенсаційним заголовком: «Багата жінка впала у погріб. Відбулася легким переляком». Падіння в погріб не викликає в нас інтересу, якщо жінка не багатійка...»[24, с.98].

Свого часу Ернест Хемінгуей стверджував, що «Пригоди Гекльберрі Фінна» – роман, від якого пішла вся сучасна американська література – був би ще значнішим твором, якби у фінальних розділах не з'явився Том Соєр, який своєю романтичною грою у «звільнення» вже вільного Джіма (вдова Уотсон дарувала перед своєю смертю Джімові волю) значною мірою знижує художню цінність й ідейний пафос роману. Та насправді ця «гра» є виявом гуманістичних мотивів Тома. За його задумом, «звільнення» Джіма мало

стати символом майбутньої волі всіх темношкірих». Воно мало перетворитися в справжній тріумф того героїчного начала, що його несли в собі темношкірі, борці за волю темношкірих, його звільнення від багатівікового ярма.

Коли Гек запитує Тома, навіщо він затіяв усю цю історію з втечею і навіщо хотів звільнити уже вільного темношкірого, Том довірчо повідомляє Геку, як він розповів би Джіму, що той вільний. «І ми повезли б його додому, на пароплаві, заплатили б йому за витрати часу, надіслали б наперед листа, щоб усі темношкірі зібралися його зустрічати, і в місто його провели б з факелами і музикою, і після цього він став би героєм...».

У книжці «Пригоди Гекльберрі Фінна» особливо повно розкривається функція «літературної маски» Марка Твена, діалектичними компонентами якої є умовний оповідач-«посередник», який в різних творах втілювався то в одного, то в іншого персонажа і, нарешті, ставав голосом самого письменника.

Тут можна якоюсь мірою погодитися з твердженням Томаса Стернса Еліота, який вважав, що як Том, так і Гек – це різнопланові проєкції самого письменника, а сама авторська особа Марка Твена є ніби «синтезом» цих персонажів[3, с.12].

Можна погодитися і з Джеймсом М. Коксом, який в праці, присвяченій «Пригодам Гекльберрі Фінна», стверджував, що наївний погляд Гека дозволяв нам зрозуміти справжню духовну сутність Тома Соєра і побачити, як відповідно часові, подорослішавши, він перетворився б у Селлера, а в ХХ столітті в містера Беббіта, головного персонажа роману Сінклера Льюїса.

Дж. М. Кокс назвав Тома Соєра антигероєм. Та це хибний термін. Насправді Том Соєр – це не герой як образ і як категорія при всій своїй привабливості. Водночас Гек Фінн і темношкірий Джім є героями в тому варіанті, у якому вони набули розвитку в критичному реалізмі ХХ століття.

У багатьох випадках адекватні думки автора і Гека збігаються також і в поглядах на мистецтво. Однаково зневажають вони сентиментальне мистецтво, що розквітало під кальвіністською зорею. Міщанське поклоніння речам, рабське ставлення до сильного і водночас культ насильства – це ворожі і незрозумілі для них обох явища. Описуючи устами Гека обстановку в домі Гренджефордів, Марк Твен висміює любителів заморських папуг, глиняних кішечок і собачок, грубих картин із зображенням гір яблук, апельсинів, персиків і винограду, «набагато красивіших від справжніх, тільки видно, що вони намальовані, бо вони пооблуплювалися» [3, с.12]. І тут одразу Гек разом з Твеном кепкує з «творів» молодшої дочки Гренджефордів, яка померла у п'ятнадцять років: «На одній картині була намальована жінка у вузькому чорному платті, туго підперезана під пахвами, з рукавами, наче капустяні головки, і у великій чорній шляпі у формі совка з чорною вуаллю, а з-під плаття було видно білі ніжки в чорних, вузьких, як золото, черевичках з чорною тасьмою хрест-навхрест. Вона стояла під вербою, задумливо спираючись правим ліктем на могильний пам'ятник, а в лівій руці тримала білу хусточку і сумочку, і під картиною було написано: «Ах, невже я більше тебе не побачу!» [29, с.121]

У цьому ж ключі Гек описує й інші картини: «Всі дуже жаліли,– меланхолійно зазначає Гек,– що ця дівчиця померла, бо в неї залишилася незакінченою не одна така картина. А по-моєму, з її характером їй, мабуть, набагато веселіше на кладовищі». Виявилось, що і так званий «апогей» творчості дівчиці,– картина, на яку вона молилася і вдень, і вночі («щоб не вмерти»),– теж недовершена. «На цій картинці,– іронізує Твен,– молода жінка у довгій білій сукні збирається кидатися з мосту, волосся в неї розпущене, вона дивиться на місяць, по щоках у неї котяться сльози; дві руки вона склала на грудях, дві простягнула перед себе, а ще дві простерла до місяця. Художниця хотіла спочатку подивитися, як буде краще, а потім стерти зайві руки, тільки, як уже я казав, вона вмерла раніше, ніж встигла на чомусь спинитися».

Як виявилось, покійниця писала й вірші. Гек наводить один з них під назвою «Ода на кончину Стісена Даулінга Ботса». Як писав дослідник творчості Твена Лорч, ці вірші були пародією на вірші тодішньої безіменної поетеси, книжка якої вийшла у 1892 році в період роботи Твена над «Пригодами Гекльберрі Фінна». Опис цих малюнків – це, власне, гротескний натяк на малюнки поетеси, яка сама і «проілюструвала» свій цикл «кладовищенської лірики» в його американському варіанті.

Зрозуміло, що критичні зауваження Гека виявилися набагато дійовішими, ніж коли б їх виклав сам письменник у статті, присвяченій цим віршам. Бо ж справді «Ода на кончину Стівена Даулінга Ботса» стала своєрідною метафорою в критичних творах того періоду, присвячених викриттю естетичних прищипів «кладовищенської лірики» [3, с.12].

Гротеск і гострі пародійні прийоми, до яких вдається тут Марк Твен, зовсім не пустотливе зубоскальство, як це намагалася довести свого часу ханженськи пуританська критика. Це ще одне свідчення цілеспрямованої боротьби письменника за утвердження реалізму в мистецтві, окриленому високими гуманістичними ідеалами.

Можна цілком погодитися з американістом М. М. Бобровою, яка твердить, що «Марк Твен був першим американським письменником, який свідомо ставив перед собою завдання зберегти в літературному творі новизну, оригінальність, поетичність народної мови, вигнати з літературної мови книжну нарочитість і вимученість» [33, с.304].

Уже в «Пригодах Гекльберрі Фінна» в усій повноті розкрилась естетика Твена – соціального сатирика і народного гумориста. Його твори, які заперечувалися соціальною «елітою» Америки, – це сміх і сльози, радість і сум, розчарування і надії. Вони закликали до світла серця й уми найширших мас і в першу чергу пригноблених верств суспільства. Письменник намагався в процесі боротьби проти штампів міщанської, солоденької, споживацької літератури (в її початковому стані) утвердити високі принципи реалізму в його поєднанні з поетикою американського романтизму. Цим і

визначалося якісно зрине збагачення літературної мови в цьому творі. Марку Твену вдалося тут органічно злити різні діалекти, і, отже, таким чином розширити рамки американської літературної мови, щоб завжди можна було знайти «потрібне слово».

А це в свою чергу дозволило Твену наблизитися до «внутрішнього монолога» з різними модифікаціями, що їх ми зустрічаємо в критичному реалізмі ХХ століття.

Уперше в історії американської літератури Твен підійшов уприпу до техніки монтажу в тому вигляді, у якому він виступає в художніх творах критичного реалізму ХХ століття[3, с.12].

Сучасники Марка Твена, за деяким винятком, не розуміли сутності художнього відкриття Марка Твена і звинувачували його в невмінні будувати струнку композицію розповіді, зумовлену методом імпровізації, що його Твен нібито не міг позбутися протягом усього свого творчого життя. Така концепція суперечить фактам. Нестрункність і уявна фрагментарність «Пригод Гекльберрі Фінна» пояснюється насамперед тим, що письменник, трансформуючи першоелементи американського гумору і підкорюючи їх ідейному спрямуванню твору, розробляє композиційну систему парадоксальних контрастів, антитез, побудованих на грі світла і тіні. Одразу за бурлескним описом картин Емеліни Гренджерфорд – безглузді злочини, вчинені за законом родової помсти; за глибоко трагічним епізодом вбивства старого Боггса холонокровним «джентльменом» полковником Шербурном (тим різновидом «сильної особи», яка через десятиліття надовго стане «позитивним героєм» літератури, породженої філософією Ніцше), безпосередньо йде надкомічна циркова вистава. І так зі сторінки на сторінку, із розділу в розділ.

І саме оці контрастні фрагменти, з яких сплетена сюжетна канва «Пригод Гекльберрі Фінна», є в усій своїй естетичній визначеності цілісною будовою, пройнятою єдиним ідейним струменем. І тут не можна не погодитися з Бернардом Де Вотто, який доводив, що формальні особливості

роману Твена цілком підвладні змістові. До того ж, Марку Твену вдалося розкрити через окреме загальне і взаємно – через загальне окреме, – тобто показати на тлі яскравої панорами життя американського Південного Заходу типові характери, – втілення соціальних та ідейних протиріч епохи. І в цьому нев'януче значення і справжнє новаторство роману Марка Твена.

Висновки до 2-го розділу

Образи Тома і Гека супроводжували Марка Твена протягом усього життя. Він написав про них нові, щоправда, не такі вдалі й тому менш відомі книжки: «Том Соєр за кордоном» і «Том Соєр – сищик». Крім того, письменник навіть мав задум створити повість про Гека і Тома на схилі їхнього віку.

Два головних герої творів Марка Твена – цілком різні: за вихованням, родинними звичаями й цінностями, способом життя. Ставши друзями, вони спільно вигадують щоразу нові пригоди, створюють проблеми для самих себе і дорослих. Водночас інколи вони опиняються у важливих місцях, вчасно й доречно у такий спосіб допомагаючи людям. Хлопці – кмітливі та вигадливі, але й небайдужі, відважні, уміють ризикувати й знаходити правильні рішення в складних життєвих ситуаціях.

В образі Тома Марк Твен втілює типові риси народного характеру: оптимізм, кмітливість, почуття дружби, любові до ближнього – тим самим прилучаючи його до фольклорної гумористичної стихії. Слід зазначити і той факт, що роман Твена відштовхується не лише від тогочасних традицій дитячої американської літератури, але й спирається на виразну автобіографічну основу.

Гек – серйозний підліток, який любить правду і хоче, щоб люди жили вільно, щоб не було ніякого гноблення. Думки його – не з книжок, як у Тома, їх породило саме життя. Духовний світ Гека розкривається в його ставленні до темношкірих Джіма, раба-втікача, людини благородної і доброї, – Гек як тільки може намагається визволити Джіма з рабства, бо в ім'я волі він готовий на будь-які жертви.

РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ УРОКІВ З ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МАРКА ТВЕНА У ЗЗСО

3.1. Урок у формі гри «Щасливий випадок» з вивчення роману Марка Твена «Пригоди Тома Соєра»

Мета: перевірити знання тексту твору; розвивати почуття гумору; виховувати якості уважного читача.

У період підготовки до гри вчитель разом з учнями визначає склад двох команд, які будуть грати (по 6 осіб у кожній). Учасники кожної з команд вибирають капітана, назву, девіз та емблему, готують по 3 запитання для суперників. Інші учні складають запитання для гри (найбільш цікаві з них будуть використані у геймі «Цікавинки із чарівної скриньки»)

Це найкраща повість, що написана для хлопчиків.

Хоуеллс

Вступне слово вчителя – ведучого гри:

«Здатність говорити про смішне, зберігаючи поважність тону, не даючи зрозуміти, що тебе самого смішить те, про що ти розповідаєш», – так визначив найважливішу рису письменника-гумориста Марк Твен. «Гімном дитинства, перекладеним прозою» називав письменник свій роман «Пригоди Тома Соєра».

І сьогодні ми знову пригадаємо витівки бешкетника і фантазера Тома.

Отож, запрошуємо наші команди.

(Команди презентують свої назви, девізи та емблеми.)

I гейм. Розминка.

(За хвилину команди мають дати якомога більше правильних відповідей, кожна з них оцінюється одним балом. Кількість балів підраховується.)

Запитання для першої команди.

1. Справжнє ім'я та прізвище Марка Твена.

(Семюель Клеменс)

2. Місто, у якому відбуваються події повісті.

(Сент-Пітерсберг)

3. Ім'я молодшого брата Тома.

(Сід)

4. У якій день тижня Том білив дощаний паркан?

(Субота)

5. Вислів із Святого Письма, що любила цитувати тітонька Поллі.

(Хто попускає дитині, той псує її)

6. Яку винагороду отримав Том від тітки Поллі за побілений паркан?

(Яблуко)

7. Як називався костюм, що його Том уже два роки надягав тільки в неділю?

(«Другий костюм»)

8. Перше «кохання» Тома.

(Емі Лоренс)

9. Що подарували Томові у недільній школі директор та суддя?

(Біблія)

10. Назва хвороби, яку придумав собі Том, щоб не йти до школи.

(Гангрена)

11. Ім'я шкільного товариша Тома.

(Джо Гарпер)

12. Яким «новим медичним засобом» лікувала тітка Поллі Тома?

(Антибіль)

13. Як звали рудого kota тітки Поллі?

(Пітер)

14. Назвіть ім'я хлопчика, що мав прізвисько Кривава Рука.

(Гек)

15. Кого зустрів Том у печері?

(Індіанець Джо)

Запитання для другої команди.

1. Що означає псевдонім Марк Твен?
(Мірка два)
2. У якому містечку пройшло дитинство Марка Твена?
(Ганнібал)
3. Ім'я двоюрідної сестри Тома.
(Мері)
4. Яку винагороду отримав Том від сестри за вивчені вірші із Проповіді? (Складаний ніжик)
5. Яку назву мав пароплав, якого вдавав із себе Бен Роджер, коли Том білив паркан?
(«Велика Міссурі»)
6. На думку Гекльберрі, навіщо потрібні дохлі коти?
(Зводити бородавки)
7. Прізвище Беккі.
(Тетчер)
8. Назва гори, яку було видно з вікон школи, де вчився Том.
(Кардіфська)
9. В якого літературного героя грав Том зі своїм другом Джо в лісі?
(Робін Гуд)
10. Назвіть пароль Тома, Гека та Джо.
(Кров)
11. На яку хворобу хворів Том на канікулах?
(Кір)
12. Де ночував Гек, коли втік від вдови Дуглас?
(У порожніх бочках)
13. Назвіть ім'я хлопчика, що мав прізвисько Гроза Морів.
(Джо)
14. Що Бен Роджер дав Томові, аби той дозволив йому попрацювати замість нього?

(Усе, що залишилося від яблука, яким він ласував)

15. Назва зброї, яку Том і Гек знайшли у печері.

(Рушниці)

II гейм. «Цікавинки із чарівної скриньки»

(Команди по черзі витягують із скриньки номери запитань. Ведучий оголошує запитання, і протягом 15 секунд команда має дати правильну відповідь. Якщо відповідь невірна, право оголосити свою думку з цього питання має команда-суперник і, врешті-решт, інші учні класу).

1. Поясніть, після якого випадку тітка Поллі сказала про Тома: «Ну, тепер я простила б цьому хлопцеві хоч мільйон гріхів».

(Після того, як знайшла в кишені куртки шматок кори, на якому було написано: «Ми не потонули, а тільки втекли в пірати».)

2. Назвіть імена трьох чоловіків, яких зустріли Том та Гек на кладовищі.

(Мефф Поттер, індіанець Джо, лікар Робінсон)

3. Ім'я тимчасового суперника Тома у стосунках з Беккі.

(Альфред)

4. У кого друзі позичили візок, щоб перевезти гроші?

(У Бонні Тейлора)

5. Відомо, що Том за дозвіл побілити паркан отримав багато різних «коштовностей». Назвіть 5 із них.

(Яблуко, паперовий змій, дохлий пацюк на мотузці, дванадцять кульок, поламаний пищик, скельце від пляшки, порожня катушка, ключ, грудка крейди, скляна затичка від карафки, олов'яний солдатик, двійко пуголок, пістони, однооке кошеня, мідна дверна клямка, помаранчеві шкуринки, стара поламана рама від квартирки)

6. Пригадайте, як, на думку Гекльберрі, знаходять тих, хто потонув.

(Стріляють з гармати над водою, щоб утопленик вплив наверх. Беруть хлібини, кладуть усередину срібло й пускають по воді, і там, де лежить покійник, хлібини спиняються)

7. Про кого ці рядки: «... аж ніяк не був Зразковим Хлопчиком у містечку»? (Про Тома)

8. Про кого ці рядки: «У цього хлопчиська і витівки щоразу інші, отож не знаєш, чого й сподіватися»?

(Про Тома)

III гейм. Конкурс капітанів.

(У цьому конкурсі беруть участь лише капітани команд, які по черзі мають дати відповіді на запитання)

Скільки потрібно було вивчити віршів, щоб отримати Біблію?

(Дві тисячі віршів)

Скільки квитків і якого кольору потрібно було назбирати, щоб отримати Біблію?

(Десять жовтих)

Про кого так казали: «Він був нероба, безпритульник і розбишака»?

(Про Гека)

Хто з героїв повісті «був чарівним блакитнооким створінням з двома довгими золотистими кісками»?

(Беккі)

Назвіть предмет, що був схованкою для скарбу.

(Скриня)

Ким вирішили стати Том і Гек, обстежуючи коридори печери?

(Розбійниками)

IV гейм. «Приємна зустріч»

Учитель. Гостем сьогоднішньої нашої гри буде людина, яка спочатку повідомляла своєму кореспонденту: «Це зовсім не книга для дітей, ні в якому разі, її читатимуть тільки дорослі». А через півроку він категорично заявив, що його твір «призначається для хлопчиків та дівчаток». Здогадались, хто ж сьогоднішній наш гість?

(Сам Марк Твен)

Учень, котрий виконує роль Марка Твена. «Я розповів у «Томі Соєрі» про власні витівки. Я був бешкетником і завдавав моїй матері чимало турбот. Насправді існував безлюдний острів на Міссісіпі, куди хлопчики тікали, щоб сховатися від «цивілізації» дорослих. Під іменем тітки Поллі я зобразив свою матір, а під іменем Беккі – одну зі своїх шкільних подруг, з якою одного разу заблукав у страшних лабіринтах печери поблизу Ганнібала і ледве не загинув. А свою дружбу з маленьким волоцюгою Томом Бленкеншипом згодом увіковічив ім'ям Гекльберрі Фінн. Обов'язком дітей нашого містечка було відвідування недільної школи при храмі, де ми слухали проповіді, співали гімни і вчили напам'ять євангельські тексти. Для мене це було справжньою мукою. Якось у недільній школі я і мій приятель Уїлл Боуен розпочали гру в карти. Священник ледь не зловив нас за цим заняттям, і ми, щоб уникнути покарання, заховавши колоду у вилоги стихаря, що висів на стіні. Як ви собі вже уявляєте, коли священник одягав стихар і почав благословляти паству, на голови парафіян посипалися королі і валети. То був справжній конфуз! Спочатку я думав, що пишу щось на зразок автобіографії. Та раптово книга піднесла мені сюрприз. Мій задум не змінився, він просто став розвиватися інакше. Закінчивши декілька перших розділів, я відчув, що «книга несподівано і рішуче зупинилась і відмовилася рушити хоча б на крок». Це і був критичний момент, і я перестав розуміти та контролювати власний задум». І от запитання: про який «момент» повісті йдеться?

(Нічне вбивство на кладовищі.)

Дійсно, нової енергії роману додав напівдетективний сюжет, що розвивався навколо нічного вбивства на кладовищі, свідками якого, як ви пам'ятаєте, стають Том та Гек.

VI гейм. Гонка за лідером.

Запитання для першої команди.

1. Якої фірми був ніжик, що подарувала Тому Мері?

(Барлоу)

2. У кого грали Том, Гек та Джо на острові?

(У піратів)

3. Як називалися мінеральні утворення, що звисали зі стелі печери?

(Сталактити)

4. У кого мала заночувати Беккі після замиської прогулянки?

(У Сьюзі Гарнер)

5. Від кого тікали Том і Беккі у печері?

(Від кажанів)

Запитання для другої команди.

1. Як Том Сойер назвав гурт розбійників, який він мав очолити?

(«Ватага Тома Соєра»)

2. Предмет, що допоміг Томові не заблукати у печері.

(Клубок тонкої шворки для повітряного змія)

3. Предмет, за допомогою якого намагався вийти з печери індіанець

Джо.

(Мисливський ніж)

4. Кому присвячений роман?

(Дружині Марка Твена)

5. Чим Том Сойер пригощав Беккі у печері?

(Весільним пирогом)

(За результатами всіх геймів підраховуються бали команд і визначається переможець)

Заключне слово вчителя. У Марка Твена були різні плани щодо завершення історії його улюблених героїв. Декілька разів він брався за цю роботу. Невеличка повість «Том і Гек серед індіанців», що друкувалась у декількох номерах журналу для підлітків, залишилася незавершеною. Зрештою, вийшла просто пригодницька історія, а його Гек мріяв про втечу на «індіанську територію» не за пригодами, а щоб зберегти свою внутрішню свободу. Нові повісті «Том Сойер за кордоном» (1894) та «Том Сойер -

детектив» (1896) теж не мали такого успіху, як перший твір про Тома-бешкетника, Тома-фантазера, Тома-лірика, Тома-лицаря.

Книга «Пригоди Тома Соєра» була художнім відкриттям письменника, а наступні – не дуже-вдалим повторенням. Усі спроби дати відповідь на запитання, якими стануть його герої, поринувши у світ дорослості, так і залишилися незавершеними. У записничку письменника зберігся запис: «Гек повертається додому Бог знає звідки. Йому шістдесят років, він несповна розуму. Вважає, що він ще хлопчисько, шукає в натовпі Тома, Беккі та інших. Із мандрів по світу повертається шестидесятирічний Том, знаходить Гека. Згадують минуле. Обидва розбиті, у відчаї, життя не склалося. Все, що вони любили, все, що вважали прекрасним, зникло. Помирають». Така повість не була написана, хоча Марк Твен говорив про неї зі своїм секретарем незадовго до смерті – 1910 року. І от у зв'язку з цим ваше домашнє завдання: написати твір на тему «Яким я бачу продовження повісті Марка Твена».

3.2. Методичні зауваги до уроку вивчення творів «Пригоди Гекльберрі Фінна» та «Пригоди Тома Соєра» (Тема : Образи Тома Соєра й Гекльберрі Фінна(порівняльна характеристика героїв Марка Твена)

Тема. Образи Тома Соєра й Гекльберрі Фінна(порівняльна характеристика героїв Марка Твена)

Мета уроку. Проаналізувати образи Тома Соєра та Гекльберрі Фінна, визначити засоби зображення рис характеру та поведінки кожного персонажа зокрема та в зіставленні, показати роль цих образів у втіленні авторського задуму; розвивати виразного читання тексту («в особах», коментованого), розвивати в учнів навички роботи з літературним портретом; формувати вміння характеризувати персонажа за поданим планом, а також самостійно складати план характеристики; розвивати

вміння працювати з цитатами для аргументації власної думки; формувати навички висловлення власної думки про прочитане, уміння давати оцінку вчинків персонажів; розвивати навички порівняльної характеристики образів твору через визначення подібності та відмінності між ними (на рівні рис характеру); розвивати навички зв'язного мовлення; формувати ціннісні орієнтації учнів у розумінні таких понять, як дружба, взаємодопомога, вірність, товарицькість тощо.

Обладнання: портрет Марка Твена, текст повісті «Пригоди Тома Соєра», робочий зошит, виставка ілюстрацій до повісті та малюнків учнів.

ХІД УРОКУ

Ми пізнаємо людей за серцем, а не за очима або інтелектом.

Марк Твен

Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш

Прислів'я

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ, НАВИЧОК.

1. Бесіда за запитаннями вчителя.

— Що вам відомо про автора твору «Пригоди Тома Соєра»?

— Поясніть, чи є ознаки автобіографічності в розповіді про веселого хлопчика – Тома та його товаришів.

— Чим вам сподобався твір Марка Твена?

— Дайте визначення поняття «портрет», наведіть приклади портретів із розділів 1–2 твору.

— Дайте визначення поняття «сюжет». Назвіть складники сюжету.

2. Перевірка домашнього завдання.

• Учні зачитують позначені в тексті повісті цитати, що характеризують Тома Соєра і Гекльберрі Фінна; коментують кожну цитату відповіддю на запитання: *як розкривається характер героя в наведеному фрагменті твору?*

3. Слово вчителя.

— Головний герой повісті Марка Твена – Том Соєр, недаремно його ім'я слугує для назви твору. Як ми довідалися на попередньому уроці, Том для автора – утілення його спогадів про власне дитинство, про родину та найтепліші моменти дитячого життя. Поряд із Томом бачимо й інших дітей: деякі хотіли б товаришувати з ним, інші ж спостерігають за витівками містечкового бешкетника. Однак завжди поряд із Томом його вірний друг – Гекльберрі Фінн. Спробуємо охарактеризувати обох персонажів, визначити риси їхнього характеру, проаналізувати поведінку загалом та окремі вчинки, оцінити їх, висловити своє ставлення до Тома і Гека.

II. ПІДГОТОВКА ДО СПРИЙНЯТТЯ НАВЧАЛЬНОЇ ТЕМИ.

1. Проблемна ситуація.

— Що таке дружба? Кого ми можемо назвати другом? Часто доводиться чути – справжня дружба, справжній друг. Чи правильні такі вислови? Чи може існувати інша дружба, крім справжньої?

2. Бесіда за запитаннями вчителя.

— Назвіть персонажів повісті.

— Згрупуйте названих вами героїв: назвіть головних і другорядних персонажів.

— Як ви визначили, хто з героїв є головним, а хто – другорядним? *(Якою є роль героя в сюжеті, визначаємо за його участю в описаних подіях: наприклад, Том і Гек – головні герої, а Сід чи Мері – другорядні).*

ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ, ЕПІГРАФІВ УРОКУ.

ФОРМУВАННЯ НОВИХ ЗНАНЬ І СПОСОБІВ ДІЇ.

Творче завдання (с. 167 підручника)

— Назвіть розділи, у яких читачі знайомляться з основними героями твору та життям містечка Сент-Пітерсберга. Доведіть, що ці розділи можна вважати експозицією повісті «Пригоди Тома Соєра». Придумайте назви для них.

3. Виразне читання фрагментів із розділу 9 (с. 167–173 підручника).

4. Робота з текстом розділу 9.

— З якою метою хлопці пішли на кладовище?

— Чому Том пішов саме з Геком (а не Сідом, Джо, Беккі)?

Кого побачили Том і Гек на цвинтарі? Чому ті люди там опинилися?

— Перекажіть епізод бійки на кладовищі, свідками якої стали хлопчики.

— Хто з учасників цієї бійки був найпідступнішим і найжорстокішим? Чому?

— Доведіть, що розділ 9 повісті є зав'язкою твору. Наведіть відповідні аргументи. Придумайте назву для цього розділу.

5. Робота з текстом розділів 10–22.

— Чому Том і Гек вирішили мовчати про події, що відбулися на кладовищі?

— Як Том намагався полегшити долю Меффа Поттера?

— Що вплинуло на погіршення здоров'я і настрою Тома?

— Які події підштовхнули хлопців на втечу з дому?

— Звідки Том брав знання про життя і звичаї піратів, коли вигадував власні правила й пригоди для себе та своїх друзів?

— Які випробування пережили хлопці?

— Як пояснив Том, чому вони не повідомили про себе рідним, які гірко їх оплакували?

— Чому Том поцілував тітку Поллі та яке значення мав цей поцілунок для неї? Про які почуття, риси хлопчика це свідчить?

— Які відомості про тогочасну школу ви дізналися? Якими були шкільні твори тодішніх учнів, норми їхньої поведінки?

Творче завдання

• Розвиток подій у сюжеті повісті «Пригоди Тома Соєра» відбувається в різних напрямках (лініях): життя Тома в родині; дружба Тома і Гека; Том Соєр і Гек Фінн – індіанець Джо і Мефф Поттер; Том Соєр – Беккі Тетчер;

шкільне життя; перебування хлопців на безлюдному острові. Розкажіть про кожну з цих сюжетних ліній окремо (1–2 за вибором), відзначте моменти, коли перетинаються різні лінії сюжету.

6. Робота над характеристикою Тома Соєра.

- Що вам відомо про Тома Соєра?
- Розкажіть про родину Тома.
- Які пригоди пережив Том?
- Які риси характеру Тома розкриваються в: суботній події – фарбування паркану? (*кмітливість, хитрість*); пригоді на цвинтарі? (*дитячі страхи, витримка*); поведінці в школі? (*вигадливість на різні витівки*); дружбі з Беккі Тетчер? (*щирість, доброта, відкритість*); перебуванні на безлюдному острові? (*розважливість*); пригоді в печері? (*відвага, терпіння, оптимізм*).

- Які риси характеру Тома вам подобаються?

- Які риси характеру Тома, на вашу думку, потребують виправлення?

7. Робота над характеристикою Гекльберрі Фінна.

- Як відбувається перше знайомство читачів з Гекльберрі Фінном? (*У розділі 6 уперше зустрічаємо Гека, коли Том із вирваним зубом стає головною особою для юрби хлопчиків, але раптом втрачає до них інтерес, бо побачив свого друга – якому заздрили всі діти містечка, бо ж Гек був сам собі господар*).

Знайдіть у творі й прочитайте, як автор подає портрет Гека й розповідає про нього.

- Як зовнішній вигляд хлопчика характеризує його вдачу? (*Недбало зодягнений, але відкритий погляд і щира усмішка, кипуча енергія*).

- Чого ви очікували від поведінки Гека, прочитавши опис його зовнішності? (*Різноманітних витівок і пригод*).

- Чи можемо ми погодитися з висловом «Зовнішність буває оманливою» стосовно Гека? Поясніть свою думку. (*За брудним одягом і*

немитим обличчям ховається добре серце і гострий розум).

— Що нам відомо про родину Гека Фінна? *(Відомо лише, що батько був пияком і не цікавився сином).*

— Чи були в хлопчика друзі в місті? *(Автор зазначає, що «діти тяглися до нього, тішились його забороненим товариством і шкодували, що не можуть бути такими, як він», «Том, як і всі хлопці з поважних родин, заздрив на привільне, безтурботне життя Гекльберрі і, хоч йому було суворо заборонено водитися з тим волоцюгою, не проминав жодної нагоди побути з ним», «цей хлопець мав усе, що робить життя прекрасним. Так одностайно вважали засмикані й скуті всілякими утисками добропристойні сент-пітерсберзькі хлопці». Усі хлопчики міста мріяли товаришувати з Геком, але не всі наважувалися порушити заборону батьків або не хотів сам Гек).*

— Які риси характеру Гека розкриваються в: пригоді на цвинтарі? *(природній страх і стриманість); поведінці під час судового засідання? (хоробрість); пошуках скарбу? (наполегливість); перебуванні на безлюдному острові? (розважливість, практичність); ситуації з удовою Дуглас? (життєва мудрість, розуміння свого місця в суспільстві).*

— Розкажіть про життя Гека в будинку вдови Дуглас. Наведіть відповідні цитати.

Як Томові вдалося переконати Гека повернутися до вдови Дуглас? *(Том вигадав чудову нагоду – утворити ватагу розбійників, куди приймають лише заможних і благородних: «Геку, та я б узяв тебе, залюбки взяв би, але що скажуть люди? “Хе! – скажуть. – Ватага Тома Соєра! Та там же он які голодранці!” Це вони про тебе казатимуть, Геку. І це буде прикро чути й тобі, і мені» Після боротьби із самим собою Гек прийняв непросте рішення: «Оце таки справжнє діло! Та воно ж у мільйон разів краще, ніж бути піратом! Гарзд, Томе, хай я хоч сконаю, а однак житиму у вдови, і якщо з мене вийде справжній знаменитий розбійник і всі про мене заговорять, то, може, і вона захищається, що витягла мене в люди»).*

8. Виразне читання «в особах» фрагментів розділу 23 повісті (с. 174–179 підручника).

9. Робота з текстом розділу 23.

— Як почувалися Том і Гек перед судом над Меффом Поттером?

— Що вони кажуть про нього? Як у їхніх спогадах розкривається ставлення до Поттера?

— За що дякував Мефф Поттер хлопцям?

— Перекажіть сцену суду над Меффом Поттером.

— Який момент у цьому розділі можна вважати найнапруженішим?

— Як Том Соєр потрапив до суду?

Творче завдання

— Доведіть, що момент суду над Меффом Поттером і поява на суді Тома Соєра є одним із кульмінаційних у творі. Як цей момент вплинув на долю Меффа Поттера? Які нові риси Тома Соєра розкриваються в цьому фрагменті твору?

Проблемне запитання

— Чому, на вашу думку, Том і Гек стали друзями? Що об'єднувало обох хлопчиків? *(Обидва були щирими, безпосередніми, не боялися показати свій характер, відважно сприймали будь-які випробування, були готові допомогти іншим, на все дивилися радісно та оптимістично).*

III. ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ, НАВИЧОК.

1. Слово вчителя.

— Два головних герої повісті Марка Твена – цілком різні: за вихованням, родинними звичаями й цінностями, способом життя. Ставши друзями, вони спільно вигадують щоразу нові пригоди, створюють проблеми для самих себе і дорослих. Водночас інколи вони опиняються у важливих місцях, вчасно й доречно у такий спосіб допомагаючи людям.

Хлопці – кмітливі та вигадливі, але й небайдужі, відважні, уміють ризикувати й знаходити правильні рішення в складних життєвих ситуаціях.

- Складання порівняльної характеристики головних героїв твору.

Бесіда

- Порівняйте Тома і Гека за сімейним станом.

— Охарактеризуйте матеріальні умови, у яких зростав кожен хлопчик.

— Назвіть спільні риси характеру Тома і Гека (знайдіть підтвердження в тексті твору).

— Назвіть відмінні риси характеру Тома і Гека (знайдіть підтвердження в тексті твору).

- Порівняйте ставлення обох героїв до мешканців міста.

- Порівняйте ставлення мешканців міста до Тома та Гека.

— Порівняйте ставлення хлопців: один до одного, до дружби, багатства.

Творча робота (робота в групах / парах)

Складання словесного портрета персонажа твору

- Скористайтеся «підказкою» і намалюйте портрети Тома і Гека.

Очі: зеленого кольору; зі світло-голубим блиском; голубооке створіння; каороокий.

Погляд: хитруватий, презирливий, лагідний, душевний, суворий, переляканий, утомлений, задуманий, зневажливий, лукавий, відкритий, щирий.

Обличчя: кругленьке; засмагле та брудне; світла шкіра, рум'яні щічки, пишні уста; худорляве, утомлене, змінене гримасою.

Ніс: кирпатий, укритий ластовинням.

Посмішка: щира, відкрита, ніжна, люб'язна, хитра, улеслива.

Волосся: руденьке, курчаве; з білою чуприною; з довгими золотистими кісками, незачесане, розкуйовджене.

Постать: невисокий на зріст, худорлявий; незграбний підліток; тоненька, тендітна, худенька; високий, стрункий, статечний.

Одяг: капелюх, обтріпані колоші штанів; куртка з широким коміром; черевики; біле платтячко.

Диспут на тему «Що таке дружба?»

Пам'ятка для проведення диспуту (у формі таблиці чи елементу мультимедійної презентації)

Пам'ятка учасникові диспуту

1. Поважай думку кожного співрозмовника.
2. Умій вислухати всіх.
3. Контролюй свої емоції.
4. Дбай про культуру мовлення.

Учитель. Спробуємо визначити, чим є дружба в житті людини. У повісті автор зобразив двох друзів – Тома і Гека. Хлопці не схожі зовні, у них різні характери, вони виростили в різних умовах і отримали різне виховання. Однак у багатьох ситуаціях довели відданість один одному, готовність ризикувати заради іншого. Поміркуйте і доведіть, чи Том Соєр та Гекльберрі Фінн були друзями. Для підтвердження своєї думки скористайтеся текстом повісті.

- Обговорення проблемної ситуації, створеної на початку уроку.

3. Підсумкова бесіда.

— Читаючи повість, ми познайомилися з двома головними героями – Томом і Геком. Чому, на вашу думку, твір називається іменем лише одного з них? *(Головна роль у сюжеті належить Томові, він бере участь у всіх описаних подіях і пригодах, кожна з яких передусім сприйнята, пережита, оцінена Томом).*

— Розгляньте зображення пам'ятника Тому і Геку – поясніть задум автора цього пам'ятника: як утілилася ідея повісті Марка Твена в скульптурному зображенні героїв? *(1926 р. відкритий бронзовий пам'ятник Тому та Геку (скульптор Ф. Хібард), у м. Ганнібалі, рідному місті Марка*

Твена. Два босоногих хлопчики в подертих штанях весело крокують назустріч пригодам. Гек тримає за хвіст перекинуту через плече мертву кішку. Це точний символ радісного та вигадливого дитинства з повісті Марка Твена).

— Поясніть значення кожного епіграфа уроку. (Перший: вислів Марка Твена «Ми пізнаємо людей за серцем, а не за очима або інтелектом» наголошує, що справжня цінність захована в серці людини, її доброти та милосерді; другий: прислів'я «Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш» привертає увагу до міцної дружби двох по-різному вихованих хлопчиків, до того, що діти легко піддаються впливу інших людей).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати невеликий за обсягом (10–12 речень) твір (на вибір): розповідь «Що могло б зацікавити Тома і Гека в сучасному світі?»; роздум «Чи хотів (хотіла) б я мати таких друзів, як Том і Гек?»

Висновки до 3-го розділу

Уроки розроблено на основі модельної навчальної програми «Зарубіжна література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ніколенко О.М., Ісаєва О.О., Клименко Ж.В., Мацевко-Бекерська Л.В., Юлдашева та інші), рекомендованої Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795). За підручником Ніколенко О.М., Мацевко-Бекерська Л.В., Рудніцька Н.П. Зарубіжна література 5 клас. Підручник для закладів загальної середньої освіти. Київ: видавничий центр «Академія», 2022.

Зміст уроків базується на компетентнісному, особистісно зорієнтованому й діяльнісному підходах до освітнього процесу, важливими складниками яких є спрямованість не тільки на засвоєння учнями різноманітних знань і вмінь, а й на підготовку до життя, на навчання

розв'язувати проблеми, що виникають на їхньому шляху, оволодіння такими якостями, які сприятимуть учням/ученицям успішно здійснювати свою діяльність у різних ситуаціях. Технологізація цього процесу передбачає спеціальне конструювання навчального дидактичного матеріалу, системи уроків, методичних рекомендацій до проведення їх тощо. Навчальну програму із зарубіжної літератури для 5 класу розроблено згідно з Державним стандартом базової середньої освіти, затвердженим у 2020 році, та з метою наскрізного впровадження механізму реалізації завдань компетентнісного підходу в навчанні в контексті положень «Нової української школи». При розробці уроків було враховано створення в учнів різнобічного уявлення про світ, формування позитивного мислення і творчої уяви, а також на виховання в них відчуття причетності до духовної культури країн і народів світу з позиції свідомого(ої) громадянина/громадянки України.

ВИСНОВКИ

Марк Твен – це видатний американський письменник, який ще за життя став відомий мільйонам читачів багатьох країн світу.

Творчий дебют Твена відбувся в другій половині 60-х років XIX ст., коли в одному нью-йоркському журналі побачила світ його знаменита гумореска «Джим Смайлі і його жаба-стрибунка», названа пізніше «Знаменитою жабою-стрибункою із Калавераса». Сюжет гуморески – фольклорна розповідь про дресировану жабу, яку нагодували шротом, щоб не могла стрибати. Впродовж свого творчого життя Твен створив велику кількість гумористичних оповідань, нарисів, новел спрямованих на висміювання та критику соціальних та моральних вад тогочасного американського суспільства («Мій годинник», «Оповідання про гарного хлопчика», «Як я редагував сільськогосподарську газету», «Як мене обирали в губернатори» та багато ін.). По-справжньому літературне ім'я Твена уславила книжка «Простаки за кордоном», яка вийшла 1889 року і відтворювала враження від мандрівки «простака»-американця країнами Європи. В 1873 році спільно з літератором Чарлзом Уорнером Твен створив свій перший роман «Позолочений вік», в якому скептично оцінював прагматичність та практицизм американців. У подальших творах Твен спрямовує свій погляд у минуле, часто ідеалізуючи його, шукаючи в ньому поезії і духу незалежності, протиставляючи це минуле недосконалому, на його думку, сучасному. Так з'являється ряд автобіографічних та дитячих книжок Твена, які мали надзвичайний успіх у читача і принесли авторові світову славу: нариси-спогади «Давні часи на Міссісіпі» (1875), роман «Пригоди Тома Соєра» (1876), повість-казка «Принц і злидар» (1882), двотомна книжка – «Життя на Міссісіпі»(1882), роман «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1885), історико-фантастичний роман «Янки при дворі короля Артура» (1889), роман «Жанна д'Арк» (1896), повісті на сучасну тематику «Американський претендент» (1892) і «Вільсон-телепень» (1894), дорожні

нотатки «По екватору» (1897), велике сатиричне оповідання «Людина, що спокусила Гедліберг» (1899).

У заслугу Твену-прозаїку ставлять по-перше, визначну роль у ствердженні в американській літературі нового реалістичного методу, по-друге, демократизацію літературної мови, її зближення з мовою, що нею користувалися середні прошарки американського суспільства, по-третє, створення зразків нового типу дитячої літератури, позбавленої дидактизму і по-справжньому наближеної до реальності, зразків, що стали хрестоматійними для дитячої літератури не лише у США, але й і в усьому світі. Загальна світоглядна еволюція Твена-прозаїка відбувалася у напрямку руху від подолання залишків просвітницької та романтичної ідеології до ствердження реалістичного, критичного пафосу оцінки дійсності, власне художня еволюція письменника рухалась у напрямку від поступового загострення достатньо нейтрального гумористичного пафосу ранніх творів – до різкої і безкомпромісної сатири в зрілому періоді творчості, через що письменник отримав репутацію «душі і совісті Америки».

Одним з об'єктів нищівної критики письменника була тогочасна дитяча література. На час появи «Пригод Тома Соєра» поширеним жанром дитячої літератури були так звані книги для недільної школи. Писалися ці книжки в сентиментально-набожній манері, розповідаючи про гарних дітей, які підуть прямісінько до раю, і про поганих, що звичайно закінчують життя на шибениці. Традиційним героєм цих книжок був добродушний, побожний та кволий «чемний хлопчик». Книга Твена була полемічне спрямована проти такої літератури, пародіювала її, стверджуючи любов до свободи, до всього чистого, здорового і світлого в людині. І ці ідеї письменник втілював в одному з найчарівніших образів своєї творчості – в образі відчайдушного шибеника Тома.

В образі Тома Марк Твен втілює типові риси народного характеру: оптимізм, кмітливість, почуття дружби, любові до ближнього – тим самим прилучаючи його до фольклорної гумористичної стихії. Ці риси постійно

конфліктують з лицемірним кальвінізмом. Слід зазначити і той факт, що роман Твена відштовхується не лише від тогочасних традицій дитячої американської літератури, але й спирається на виразну автобіографічну основу.

У «Пригодах Тома Соєра» Марк Твен спробував воскресити проведені в Ганнібалі дитячі роки, які, попри всі незгоди, що їх судилося пережити його родині, збереглися в пам'яті як ідилія – містечко, що купається в сонячному мареві, лісисті пагорби, на схилах яких він з друзями грався в розбійників, а перед містом – велична широчінь Міссісіпі. Біографи вже давно встановили, що більшу частину пригод Тома Соєра автор пережив сам у віці свого героя.

«Пригоди Тома Соєра» – весела, радісна і високохудожня книга для дітей, яку залюбки читають і дорослі. В ній безліч пригод, що їх переживають Том Соєр та його друг Гек Фінн, багато безтурботних вигадок, але є й відчутний сатиричний струмінь. Автор висміює школу, де панує суха зубрячка, і церкву з її облудними проповідями, таврує міщанство, лицемірство, расизм. Порівняно з попередніми творами, тут менше комічних ситуацій і далеко більше реалістичних картин життя, в яких глибоко розкриваються характери, психологія героїв. Діти і дорослі в творі часто не можуть порозумітися. Це яскраво й переконливо показано в тій моделі педагогіки, якою керуються дорослі. Якщо основою обивательського існування є насильство над природою, то основою псевдопедагогіки – насильство над дитиною.

На прикладі образу Тома Соєра Марк Твен чи не перший серед зарубіжних письменників зумів глибоко показати психологію дитини, її радощі й переживання у всій своїй зовнішній непослідовності і внутрішній цільності.

Вдача цього невгамовного витівника суперечлива. Попри весь прищеплений дешевими пригодницькими творами романтизм і схильність до буйної фантазії він – ділова людина, що в потрібну хвилину виявляє справжню кмітливість. Та велика перевага Тома над дорослими полягає в

тому, що практична вигода для нього – не самоціль. Його захоплює сам процес пошуків, долань перешкод, вигадок. Навіть пошуки скарбу цікаві не стільки практичним результатом, як можливістю зазнати дивовижних, ризикованих пригод.

Твен наполегливо підводить читача до думки про те, що життя може бути прекрасним і захоплюючим, що «чари» приховані в найбуденніших речах і що Том має рацію, коли шукає в житті «чудес» і не мириться з сірим обивательським існуванням.

З розвитком сюжету книги ми бачимо, що життя ставить Тома перед серйозними моральними проблемами, як, наприклад, в епізоді вбивства Робінзона. Злочин вчинив індієць Джо, проте він утік від заслуженої кари і звинуватив у всьому ні в чому невинного Поттера. Випадково ставши свідком убивства на цвинтарі. Том перемагає страх перед Джо і викриває перед судом справжнього злочинця, рятуючи Поттера від шибениці.

Таким чином вперше в історії американської дитячої літератури з'явилася книга, де показується, що чесність і порядність – це не синоніми нудьги і що джерелом гуманістичних почуттів є не проповіді священика, а щирість і прагнення юного серця до пошуків істини.

Роман «Пригоди Гекльберрі Фінна» на перший погляд це ніби звичайне продовження розповіді про невтомного Тома Соєра, який стає натхненником нових пригод. Але комічних епізодів і несподіваних сюжетних ходів у цій книжці менше, ніж у попередній, а реалістичних картин життя більше. Головним героєм роману виступає насамперед Гек – серйозний підліток, який любить правду і хоче, щоб люди жили вільно, щоб не було ніякого гноблення. Думки його – не з книжок, як у Тома, їх породило саме життя. Духовний світ Гека розкривається в його ставленні до темношкірого Джима, раба-втікача, людини благородної і доброї, – Гек як тільки може намагається визволити Джима з рабства, бо в ім'я волі він готовий на будь-які жертви.

У «Пригодах Гекльберрі Фінна» саме в образі Гека розкривається нова якість, яка безпосередньо впливає з поетичного принципу, ще відсутнього

у Марка Твена в роки створення «Пригод Тома Соєра», – усвідомлення, що мистецтво повинно активно втручатися в життя і навіть змінювати його в ім'я щастя людини і людськості. Письменник не тільки дивиться на світ очима своїх героїв, а й не раз робить їх рупором своїх думок, і в їх судженнях чується авторський голос, який належить «літературній масці» – Марку Твену.

І справді, Гек на перший погляд типовий хлопчак, породжений американським Південним Заходом. Його зовнішність, народний, гострий, активний розум, навіть мова, насичена діалектизмами (взагалі Твен користується в романі чотирма діалектами) – все це конкретні типізовані риси історично складеного характеру. Та з іншого боку роздуми Гека про життєві конфлікти, в центрі яких він часом опиняється, цілком збігаються з поглядами і переконаннями самого письменника. Щоб пересвідчитися в цьому, досить порівняти погляди Марка Твена і Гека на монархію, на рабство, на канони моралі і совісті в суспільстві, володарями якого є фетиші золота і збагачення.

Твен повстав проти суперечностей між і євангельським ученням про братерську любов, що ніби об'єднує все людство, і тими аморальними формами, в які вилилося це вчення в суспільному житті сучасної йому Америки. Слова Гека, отже, цілком збігаються з умонастроєм Твена. Але, перетворивши Гека у виразника своїх ідей, Твен наділяє свого героя тільки йому властивою неповторною манерою розповіді (адже умовним оповідачем у романі виступає Гек). Цей художній прийом дозволяє письменнику не тільки розкрити образ Гека в естетично правомірній динаміці його розвитку, а й перетворити його на свого однодумця. І в устах Гека думки автора набувають такого емоційно-експресивного забарвлення, яке надає можливості читачеві співчувати Гекові, переживати з ним усе побачене і почуте, водночас оцінюючи реалії буття з позицій самого автора – позицій моральних, етичних, естетичних.

У 90-ті роки Твен спробував написати продовження пригод своїх улюблених героїв – Тома, Гека та Джіма, написав нові повісті про них – «Том Соєр за кордоном» (1894), «Том Соєр – детектив» (1896), «Гек Фінн і Том Соєр серед індіанців», – але вони вже були на значно нижчому рівні, ніж його перші книги, присвячені цим героям.

При розробці уроків з вивчення творчості Марка Твена у ЗЗСО було враховано створення в учнів різнобічного уявлення про світ, формування позитивного мислення і творчої уяви, а також на виховання в них відчуття причетності до духовної культури країн і народів світу з позиції свідомого(ої) громадянина/громадянки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анастасьєв М. Етюди про американську літературу. *Вікно в світ*. 1999. №4. С.7-12.
2. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. Львів, 2001. 345 с.
3. Бреус С. Сторінками «епосу юності...» (Матеріали до уроків по вивченню повістей Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна»). *Зарубіжна література*. 2016. № 3. С.12-17.
4. Бандура О. Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях: Навчальний довідник. К., 2008. 267с.
3. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох. [пер. з англ. під загальною редакцією Р. Семківа]. К., 2019. 345 с.
4. Волошина Н. Й. Наукові основи методики літератури: Посібник / Н. Й. Волошина, О. М. Бандура, О. А. Гальонка та ін. К., 2002.156 с.
5. Васильєв Є. М. «Усе-таки Галатеї не зовсім подобається Пігмаліон». Матеріали до вивчення комедії Б. Шоу. *Всесвітня література і культура*. 2014. № 1. С. 7–12.
6. Вітченко А.О., Сердюкова Т.Р. Марк Твен. «Пригоди Тома Соєра». *Всесвітня література*. 2000. №3. С.11-17.
7. Волков А. Мотив перенесення із теперішнього в історичне минуле в повісті М.Твена «Янки із Коннектикута при дворі короля Артура» та в інших творах світової літератури ХІХ – ХХ ст. *Вікно в світ*. 1999. №6. С.22-27.
8. Галич О. А. Теорія літератури: підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв. 4-те вид., стереотип. К., 2008. 453 с.
9. Гречанюк С. Острови і міфи, або Марк Твен і «Пригоди Гекльберрі Фінна» / Гречанюк С. Вічні книги. К., 2001. 234 с.
10. Жлуктенко Н. Художній світ роману Марка Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна». *Вікно в світ*. 1999. №4. С.12-17.

11. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури ХХ ст. : навчальний посібник. К., 2016. 378 с.
12. Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури. Київ, 2011. 383 с.
13. Зарубіжна література ХІХ століття: посібник /за ред. О.М.Ніколенко, В. І. Мацапури. К., 1999. 423 с.
14. Зарубіжна література ХХ століття: Посібник / за ред. О. М. Ніколенко, Т. М. Конєвої. К., 1998. 405 с.
15. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів, 2004. 248 с.
16. Ісаєва О. О. Вивчення літератури в цифрову епоху: про реалії сьогодення і перспективи в майбутньому. *Всесвітня література в школах України*. 2016. № 1 (415). С. 9–11.
17. Ісаєва О. О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури : монографія. К., 2003. 342 с.
18. Ісаєва О. О. Формування сучасного читача засобами медіаосвіти. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2013. № 2. С. 19–21.
19. Ісаєва О. О. Організація та розвиток читацької діяльності школярів при вивченні зарубіжної літератури: Посібник для вчителя. К., 2010. 169 с.
20. Історія зарубіжної літератури ХХ ст.:навчальний посібник /В. І. Кузьменко, О. О. Гарачковська, М.В. Кузьменко та ін. К., 2010. 189 с.
21. Ісаєва О. О. «Гімн дитинству, перекладений прозою...» Гра «Щасливий випадок» з вивчення повісті М.Твена «Пригоди Тома Соєра». *Зарубіжна література*. 2009. №7. С.12-19.
22. Ісаєва О.О., Клименко Ж.В. «Для новачка штука надто чутлива...» Урок позакласного читання за оповіданням Марка Твена «Приборкання велосипеда». *Зарубіжна література*. 1999. №3. С.22-29.
23. Клименко Ж. В. Шкільний курс «Зарубіжна література» як чинник формування української національної ідентичності учнів. *Всесвітня література в школах України*. 2016. № 7/8. С. 3–11.

24. Клименко Ж. В. Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи. К., 2016. 46 с.
25. Ковбасенко Ю. І. Вивчення біографічних відомостей про письменника як методична проблема. Постметодика. Полтава. 2006. № 6 (70). С. 9–11.
26. Ковбасенко Ю. І. Використання тестових технологій у процесі вивчення української та зарубіжної літератури в загальноосвітніх навчальних закладах. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2018. № 2. С. 8–14.
27. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія). К., 2019. 67 с.
28. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К., 1997. 387 с.
29. Лібман З.Я. Марк Твен: Життя і творчість. К., 2007. 145 с.
30. Матвіїшин В. Г. Український літературний європеїзм. К., 2009. 165с.
31. Мацевко-Бекерська Л. В. Методика викладання світової літератури: Навчально-методичний посібник. Львів, 2011. 57 с.
32. Марк Твен. «Пригоди Тома Соєра». Матеріали до тематичного планування уроків. *Відродження*. 1996. №3. С.12-19.
33. Мендельсон М. Марк Твен. 3-е изд. М., 1994. 430 с.
34. Молнар А. М. Дві долі у борні Добра і Зла (Уривок-подорож у просторі та часі по повісті Марка Твена «Принц і Злидар»). *Відродження*. 2005. № 10. С. 32–36, 45.
35. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. К., 2010. 67 с.
36. Мірошніченко Л. Ф. Зарубіжна література. Позакласні заходи. 9–11 кл. : Посібник для вчителя. Харків, 2014. 89 с.
37. Миронюк В.М. Саркісова І.А. Жанрові моделі рольового поетичного тексту в зарубіжній та українській ХІХ–ХХ століть. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. Одеса :

Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 61. 165–169.

38. Миронюк В., Саркісова І. Типологія жанрової приналежності письменницького епістолярного тексту. *Закарпатські філологічні студії* Випуску 28. Том 1. 2023. С.187–192.

39. Ніколенко О. М. Компетентнісний підхід до викладання зарубіжної літератури. *Зарубіжна література*. 2016. № 6. С. 4 – 9.

40. Ніколенко О. М. Художність в оцінці творів мистецтва. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2014. № 3. С. 9–10.

41. Ніколенко О. М., Мацапура В. І. Літературні епохи, напрями, течії. К., 2004. 98 с.

42. Неліна Т.П. Світовий спогад дитинства (Матеріали для бесіди з позакласного читання за повістю Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» у 5 класі). *Українська мова і література в школі*. 1985. № 4. С. 30–41.

43. Ніколенко О.М. Марк Твен і його книги. Сценарій літературного вечора. *Зарубіжна література*. 2009. №3. С. 40–43.

44. Оліфіренко С. М. Мандрівка Інтернет-сторінками зарубіжної літератури: Посібник для вчителів і учнів 8–11 класів. К., 2007. 121 с.

45. Орлова О., Човнова Н. Халамидники, яких усі люблять. «Пригоди Тома Соєра» Марка Твена та «Федько-халамидник» В.Винниченка. *Всесвітня література та культура*. 2000. №9. С.36–38.

46. Павличко С. Д. Зарубіжна література: дослідження та критичні статті. К., 2001. 243 с.

47. Пригодій С. Марк Твен: Міф, людина, письменник. Марк Твен. Пригоди Тома Соєра. Пригоди Гекльберрі Фінна. Харків, 2003. 156 с.

48. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. К., 2000. 234 с.

49. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. К., 2004.

50. Розмаріца І. Том і ми. Уроки за романом М.Твена «Пригоди Тома Соєра». *Вікно в світ*. 1999. №6. С.36–38.

51. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу : монографія. К., 2014. 98 с.
52. Таранік-Ткачук К. В. Стилiстичний аналіз художнього твору на уроках зарубіжної літератури. К., 2008. 124 с.
53. Тараненко О. Світ Марка Твена і його книги для дітей . Марк Твен. Пригоди Тома Соєра та Гекльберрі Фінна. К., 1990. 157 с.
54. Твен М. Оповідання та памфлети. К., 1972. 359 с.
55. Твен М. Позолочений вік. К., 1983. 456 с.
56. Твен М. Пригоди Тома Соєра. Пригоди Гекльберрі Фінна. Харків, 2003. 478 с.
57. Твен М. Принц і злидар. К., 1987. 342 с.
58. Твен М. Твори: В 2 т. К., 1985.
59. Твен М. Оповідання. К., 2000. 329 с.
60. Твен М. Приборкання велосипеда. *Зарубіжна література*. 2009. №3. С.36–38.
61. Фонер Ф. Марк Твен – соціальний критик: Пер. з англ. М., 1991. 415с.
62. Шарандак П. Душа і совість Америки. Марк Твен. Оповідання. К., 1993.376 с.
63. Шахова К. Світова слава. *Зарубіжна література*. 1999. № 20–23 (134–135). С. 1–2.